

**ANALIZA FOKUSNIH SKUPIN Z
UČITELJI,
KI SE SREČUJEJO Z IZZIVI PRI POUČEVANJU
ROMOV IN FOKUSNIH SKUPIN Z UČENCI,
KI SO KONČALI ALI ŠE OBISKUJEJO
SREDNJEŠOLSKO IZOBRAŽEVANJE**

**ANALIZA FOKUS GRUPE
SREDNJOŠKOLSKIH UČITELJA
TE UČENIKA ROMA KOJI SE SUSREČU
S POTEŠKOĆAMA U OBRAZOVANJU**

**ANALYSIS OF FOCUS GROUPS
WITH TEACHERS
FACING DIFFICULTIES IN TEACHING ROMA,
AND FOCUS GROUPS WITH ROMA PUPILS
WHO HAVE FINISHED OR ARE STILL
ATTENDING SECONDARY SCHOOL**

HEDROM
HIGHER EDUCATION FOR ROMA

Erasmus+

KAZALO/INDEKS/INDEX

Uvod	6
Kontekst.....	6
Metodologija.....	7
Rezultati: Fokusni skupini s srednješolskimi učitelji	9
Posebnosti dela z romskimi dijaki	10
Izkušnje dela z romskimi dijaki	15
Potrebe šole pri delu z romskimi dijaki	18
Rezultati: Fokusni skupini z dijaki.....	20
Nadaljevanje šolanja	21
Izkušnje dijakov v srednji šoli.....	24
Romski pomočniki.....	30
Posebnosti dela z romskimi dijaki	32
Sklepi.....	36
Uporabljena literatura.....	38
Uvod	40
Kontekst.....	40
Metodologija.....	41
Rezultati: Fokus grupe s učiteljima.....	43
Specifičnost rada s učenicima Romima.....	44
Iskustva rada s učenicima Romima	50
Potrebe šole za rad s učenicima Romima.....	52
Rezultati: Fokus grupe s učenicima Romima	54
Nastavak obrazovanja	55
Iskustva učenika Roma iz srednje šole	59
Romski pomagači	64
Specifičnosti rada s učenicima Romima.....	67
Zaključci	71

Izvori.....	73
Introduction.....	75
Context.....	75
Methodology.....	77
Results: Focus groups with teachers	79
Specifics of working with Roma pupils.....	79
Experience in working with Roma pupils	85
The needs of the school when working with Roma pupils	88
Results: Focus groups with pupils	90
Continuing education.....	91
Pupils' experiences from secondary school.....	94
Roma helpers.....	101
Specifics of working with Roma pupils.....	104
Conclusions.....	107
Sources.....	110

**ANALIZA FOKUSNIH SKUPIN Z
UČITELJI,
KI SE SREČUJEJO Z IZZIVI PRI POUČEVANJU
ROMOV IN FOKUSNIH SKUPIN Z UČENCI,
KI SO KONČALI ALI ŠE OBISKUJEJO
SREDNJEŠOLSKO IZOBRAŽEVANJE**

HEDROM

HIGHER EDUCATION FOR ROMA

Erasmus+

UVOD

Kot del projekta "Higher Education for Roma" (v nadaljevanju HEDROM), ki ga sofinancira Erasmus+ KA2 program Evropske unije, smo izvedli fokusne skupine v Sloveniji in na Hrvaškem. Prvotno smo predvideli zgolj fokusne skupine s srednješolskimi učitelji, ki poučujejo romske učence oz. dijake, vendar pa se je tekom izvajanja projektnih aktivnosti izkazalo, da je potrebno dati besedo tudi tistim, ki so predmet raziskave. Zato sta bili organizirani dve dodatni fokusni skupini, kjer so trenutni ali bivši dijaki partnerskih srednjih šol imeli priložnost, da podelijo tudi svoje misli, ideje in izkušnje s srednješolskim izobraževanjem pripadnikov romske skupnosti, s poudarkom na izzivih in neuspehih na tem področju. Z implementacijo teh spoznanj smo dobili bolj poglobljen in večstranski pogled na obravnavano temo. To smo naredili tudi z namenom, da bodo tako projektne aktivnosti kot tudi njegovi rezultati bolj kvalitetni, hkrati pa je to tudi dodana vrednost projekta.

KONTEKST

Upoštevajoč vse posebnosti romske skupnosti v Evropi (Evropska komisija, 2020) in individualne značilnosti posameznih romskih skupnosti, ki se lahko manifestirajo na nacionalni, regionalni ali celo lokalni ravni (glej npr. Agencija Evropske unije za temeljne pravice, 2022), je treba poudariti, da so bile fokusne skupine izvedene na lokalni ravni dveh partnerskih srednjih šol: Dvojezične srednje šole Lendava/Kétnyelvü Középiscola Lendva iz Slovenije in Gospodarske šole Čakovec iz Hrvaške. Šolo, kot objekt opazovanja, je potrebno dojemati v dveh pogledih; kot izobraževalno ustanovo in hkrati kot samostojno organizacijo s svojo šolsko klimo, odnosom do zunanjega okolja (stališča, prepričanja, družba in ljudje v zavodu, kulturne norme šole ter odnosi med člani vzgojno-izobraževalnega zavoda ipd.), to je svojo specifično kulturo, ki se razlikuje od kulture drugih šol in po kateri je vsaka šola edinstvena entiteta (glej npr. Vujičić, 2008; Grabeljšek, 2014; Družinec, 2019; Kranjc, 2019). Upoštevajoč tako specifike in značilnosti Romov na

nacionalni, regionalni in lokalni ravni kot tudi kulturne sisteme partnerski šol, smo načrtovali, izvedli in analizirali dve vrsti fokusnih skupin z namenom, da bi našli skupne imenovalce. Pri tem nismo dali poudarka primerjanju rezultatov fokusnih skupin z drugimi sekundarnimi raziskavami, ki so bile izvedene v drugih šolskih ali nacionalnih okoljih. Na ta način smo ohranili fokus na specifičnih lastnostih lokalnih šol in romskih skupnosti, ki smo jih nato pri nadaljnjih projektnih aktivnostih upoštevali in neposredno naslovili. Na rezultate teh fokusnih skupin pa ne gledamo zgolj kot na dragocen vir informacij za izvajanje projektnih aktivnosti, kot je sprememba priročnika GEM¹, ampak tudi kot na možen primer dobre prakse in dokaz, da je za spopadanje z izzivi, s katerimi se soočajo Romi, potreben diferenciran in ustrezen pristop.

Vsebina poročila primarne raziskave je sledeča. Predstavljena je kratka metodologija s poudarkom na raziskovalnih orodjih, korakih v analizi in predstavitvi rezultatov. Sledita analizi fokusnih skupin – najprej fokusne skupine s srednješolskimi učitelji partnerskih srednjih šol, nato pa še fokusne skupine s srednješolskimi dijaki Romi. Na koncu je še povzetek vseh ugotovitev fokusnih skupin.

METODOLOGIJA

Fokusne skupine so kot način zbiranja kvalitativnih podatkov priljubljena metoda na številnih akademskih in aplikativnih raziskovalnih področjih (Stewart in Shamdasani, 2015). Ta metoda zbiranja podatkov omogoča dostop do bogatejših in bolj poglobljenih odgovorov ter podatkov. Z oblikovanjem foruma, kjer se lahko sliši vsak glas, delijo mnenja in potekajo razprave, je bila fokusna skupina ocenjena kot optimalno metodološko orodje

¹ V okviru projekta "Give them a chance" (GEM), sofinanciranega iz programa Evropske unije Erasmus+, so projektni partnerji iz Slovenije, Madžarske in Hrvaške pripravili program usposabljanja za učitelje, ki poučujejo pripadnike romske narodne manjšine v različnih programih izobraževanja in poklicnega usposabljanja za odrasle.

za pridobivanje podatkov. Po ustaljeni obliki in smernicah so bile oblikovane štiri fokusne skupine, in sicer:

- skupina 12-ih srednješolskih učiteljev iz Dvojezične srednje šole Lendava (Slovenija),
- skupina 9-ih srednješolskih učiteljev iz Gospodarske šole Čakovec (Hrvaška),
- skupina 6-ih romskih dijakov iz Dvojezične srednje šole Lendava (Slovenija),
- skupina 5-h romskih dijakov iz Gospodarske šole Čakovec (Hrvaška).

Fokusne skupine so bile oblikovane z namenom, da raziščemo najpogostejše izzive, s katerimi se srednješolski učitelji srečujejo pri sodelovanju z romskimi dijaki, kako le-te razumejo in jih rešujejo ter kako so pri tem uspešni. Zanimal nas je vidik tako učiteljev kot romskih dijakov, rezultati obeh pa so bili temelj za naše nadaljnje projektne aktivnosti. Za potrebe izvedbe fokusnih skupin smo pripravili dva različna protokola, katerima smo sledili pri izvedbi fokusnih skupin – eden za fokusno skupino z učitelji, drugi za skupino z dijaki. Oba protokola sta vsebovala skupen nabor navodil za moderatorje, vključno z informacijami, s katerimi so morali pred začetkom seznaniti udeležence fokusnih skupin – tj. informacije o projektu, namenu in ciljih fokusnih skupin, o načelu prostovoljnosti in možnost opustitve fokusne skupine kadarkoli, o načelu anonimnosti, o tem, kako bodo podatki uporabljeni in kako lahko pridobijo povratne ter druge pomembne informacije v zvezi s projektom. Drugi del protokolov je vseboval v naprej pripravljena vprašanja, prilagojena posameznim ciljnim skupinam – tj. srednješolskim učiteljem in romskim dijakom. Ko je bilo potrebno, so moderatorji dodatno pojasnili in/ali spodbudili udeležence, da delijo svoja mnenja in vpoglede. Pred začetkom fokusnih skupin so ciljne skupine prosili za iskrene in neposredne odgovore. Vprašanja odprtega tipa, ki so bila pripravljena v naprej, so bila zastavljena tako, da so nagovorila potrebe in cilje projekta ter iskala rešitve za izobraževalne izzive, s katerimi se romski dijaki srečujejo v srednješolskem izobraževanju.

Izvedba posamezne fokusne skupine je trajala približno 90 minut. Fokusne skupine so vodili zaposleni iz partnerskih izobraževalnih organizacij za odrasle. Pogovor so snemali z

mobilnimi telefoni ali drugimi snemalnimi napravami ter si sproti delali zapiske. S snemanjem in namenom le-tega so predhodno seznanili vse udeležence in poskrbeli za njihovo verbalno soglasje pred začetkom snemanja. Zvočne posnetke so nato uporabili za izdelavo transkripta za lažjo obdelavo podatkov. Pri obdelavi in analizi podatkov, zbranih v fokusnih skupinah, je bila uporabljena kvalitativna metoda tematske oz. vsebinske analize, po korakih prepoznavanja tematskega okvira, kodiranja, strukturiranja tematskih sklopov in iskanja povezav med njimi. Ta metoda je bila izbrana, ker omogoča razumevanje izkušenj, pomenov, vpogledov in mnenj subjektov raziskave. (Braun in Clarke, 2006)

Izjave udeležencev so urejene po tematskih sklopih, ki se navezujejo na predhodno zastavljena vprašanja in cilje raziskave. Določene izjave so smiselno uporabljene tudi v poročilu, predvsem za potrebe nazornejšega prikaza ali podkrepitve ugotovitve. Za namen zagotavljanja anonimnosti oseb, ki so sodelovale v fokusnih skupinah, smo njihova imena zamenjali s šiframi in tudi smiselno cenzurirali njihove izjave. Rezultati fokusnih skupin s srednješolskimi učitelji so predstavljeni ločeno od rezultatov fokusnih skupin s srednješolskimi dijaki Romi. Obe poglavji se začneta s splošnimi informacijami o izvedbi fokusnih skupin ter nadaljujeta po tematskih sklopih obdelanih vprašanj. Kode, ki smo jih določili izjavam udeležencev, so v poročilu zapisane z *ležečim*.

REZULTATI: FOKUSNI SKUPINI S SREDNJEŠOLSKIMI UČITELJI

V primerni raziskavi je sodelovalo skupaj 21 srednješolskih učiteljev – 12 učiteljev iz Dvojezične srednje šole Lendava (Slovenija) in 9 učiteljev iz Gospodarske šole Čakovec (Hrvaška). Imena učiteljev smo zamenjali s šiframi, na primer SLO-T4, CRO-T1. V vsaki državi je bila izvedena 1 fokusna skupina, ki je trajala približno 50 minut.

POSEBNOSTI DELA Z ROMSKIMI DIJAKI

Udeleženci fokusnih skupin so se pogovorili o izkušnjah in posebnostih dela z romskimi dijaki. Učitelji iz obeh držav se strinjajo, da sta *pomanjkanje delovnih navad* in *pomanjkanje šolskih potrebščin* največja izziva na tem področju.

Menim, da je prva pomanjkljivost zamuda pri pridobivanju učbenikov, tako da na začetku šolskega leta nekateri učenci še vedno nimajo učbenikov [...] Konkretno jaz pri svojem pouku delam tako, da dajem za domače naloge vprašanja iz učbenika in ti učenci jih ne morejo rešiti. Nekateri romski dijaki nimajo niti mobilnih telefonov, da bi poslikali učbenike sošolcev, da bi videli, kaj so domače naloge, to pa tudi pomeni, da niso vključeni v razredni skupinski pogovor, ki jih ima večina razredov, in si ne morejo z njimi dopisovati ter se meniti o raznih nalogah in drugih stvareh. CRO-T1

Manjša prisotnost pri pouku; na začetku še hodijo, potem pa eni vedno manj, osip se zgodi. Potem nimajo potrebščin, čeprav to eni drugi naši tudi nimajo. SLO-T1

Pomanjkanje šolskih potrebščin in/ali njihovo neredno prinašanje v šolo lahko kaže na nižje ekonomske zmožnosti romskih dijakov v primerjavi z večinskim prebivalstvo. V fokusnih skupinah so učitelji omenili nekaj možnih rešitev za ta izziv. Eden izmed predlogov je bil, da bi se *med odmori tem dijakom ponudila prostor in čas za prepisovanje (navodil) domačih nalog*. Omenjen je bil tudi primer dobre prakse kopiranja potrebnih gradiv. Kadar učenec nima potrebnega učbenika ali delovnega zvezka, *učitelj priskrbi kopijo potrebnega gradiva*. To pa ne sme postati redna praksa, saj dijaki niso oproščeni prinašanja učbenikov in drugih potrebnih pripomočkov v šolo, ampak le kot začasna rešitev za zagotavljanje enakih možnosti za sodelovanje in sledenje pouku.

Učitelji iz Slovenijo so poudarili, da ti izzivi niso značilni zgolj za romske dijake, ampak jih opažajo tudi pri dijakih večinskega naroda. Iz tega razloga je večina slovenskih učiteljev

povedala, da se ne poslužujejo drugačnih metod dela pri poučevanju romskih dijakov, saj se njihovi izzivi ne razlikujejo bistveno od izzivov, s katerimi se srečujejo dijaki večinskega naroda. Na tej točki je vredno omeniti, da je število romskih dijakov na Gospodarski školi Čakovec veliko večje v primerjavi z Dvojezično srednjo šolo Lendava (za natančno število in poglobljeno analizo si oglejte poročilo o trendih vpisa in osipa romskih dijakov). Vendarle pa je pomanjkanje šolskih potrebščin, sploh orodij in elektronskih naprav, predstavljalo velik izziv v času zaprtja in šolanja na daljavo leta 2020.

[...] pri online pouku je bilo veliko problemov [...] ni deljenja informacij, ni telefona, ni povezave [...] to ni funkcioniralo [govori o pouku]. CRO-T5

[...] pomanjkanje teh potrebščin, predvsem računalnika oziroma ko so ga dobili, so neodgovorno ravnali z njim, nekateri. SLO-T3

Izzivi, ki so jih v zvezi s posebnostmi dela z romskimi dijaki navedli učitelji, so *jezikovne ovire, pomanjkanje podpore družine in trend osipa*. V obeh fokusnih skupinah so se strinjali, da pri romskih dijakih opazijo večje tveganje za osip v srednji šoli, ponavljanje letnika ali prepis v drugi srednješolski program (za poglobljeno analizo teh trendov si oglejte poročilo o trendih vpisa in osipa romskih dijakov). Nekateri učitelji so izpostavili tudi pomanjkanje osnov pri romskih dijakih, zaradi katerega imajo pri pridobivanju novega znanja več težav od dijakov večinskega naroda. Zaradi tega si morajo učitelji pogosto vzeti več časa in truda, da tem dijakom razložijo snovi, ki bi jih morali že poznati iz osnovne šole.

T3: [...] Lansko leto sem imela prekrasen razred, torej sami dobri učence, na polovici šolskega leta, koliko jih je ostalo, in koliko šlo?

T4: Pol jih je ostalo.

T3: Pet, šest Rominj in danes...

T4: Zdaj so ostale še 3, bilo pa jih je za celi razred. [razprava med CRO-T3 in CRO-T4]

Pogosto se mi je zgodilo, da sem se morala vrniti na neke osnove in uvode čisto na začetku, kar bi morali oni usvojiti že v osnovni šoli, in šele potem začeti našo snov, tako da je bil tistim dijakom, ki so že usvojili ta znanja, ta del dolgočasen [...] CRO-T4

Učiteljica iz Slovenije je poudarila, da je v teh primerih *ključna vloga razrednika*. Pri tem je pomembno, da romske dijake vključimo v čim več dejavnosti v razredu, upoštevajoč njihove sposobnosti, spretnosti in interese, da bi razvili občutek pripadnosti razredu, šoli in izobraževalnemu sistemu. Namen vzpostavljanja pozitivnega okolja za takšne dejavnosti je *omogočiti romskim dijakom priložnost, da dokažejo, da so samostojni in sposobni*. Na ta način lahko naslovimo izziva *pomanjkanje vztrajnosti in občutek nesmiselnosti*, ki ga romski dijaki lahko doživijo med srednješolskim izobraževanjem.

Njih je potrebno ogromno motivirati, spodbujati, konstantno jih spominjati na določene zadeve, pa ogromno se je včasih treba z njimi pogovarjat, one se tako rade pogovarjajo, včasih o kakšnih družinskih zadevah, pa o ljubezenskih zadevah, na tak način. [...] SLO-T2

Jezikovne ovire so naslednji zelo pogosti izziv, ki so ga učitelji prepoznali med posebnostmi dela z romskimi dijaki. V obeh skupinah so se strinjali, da *so jezikovne kompetence romskih dijakov nižje v primerjavi z vrstniki večinskega naroda*. To se kaže tako v govoru kot v pismenosti romskih otrok. Kot prikazujejo sledeči primeri, slabo poznavanje uradnega jezika oz. jezika večinskega naroda omejuje romske dijake pri doseganju svojih potencialov. To je bilo veliko bolj očitno v hrvaških fokusnih skupinah, kjer so učitelji navedli več primerov, ko so bili romski dijaki zaradi svojega (ne)znanja in uporabe hrvaškega jezika kakorkoli prikrajšani. V obeh državah obstaja neke vrste nepisano pravilo: *bolje ko učenec obvlada (uradni) jezik, večja je verjetnost, da bo uspešno končal (srednje)šolsko izobraževanje*.

Izražanje ja, to definitivno. Težje se mogoče malo izražajo [vprašanje v zvezi z jezikovnimi ovirami]. SLO-T2

[...] učitelj mora znati, nekako najti način, kako jim razložiti neke strokovne zadeve. To je prva stvar, a druga stvar je to, da imajo oni težave pri pisanju. Oni bodo napisali vse, kar je potrebno, ampak potem tega ne vedo prebrati. In potem se enostavno nimajo iz česa učiti. To, kar si oni prepišejo, je enostavno nečitljivo. To sta dva največja problema.

CRP-T2

Tolmačijo po svoje in potem tako pišejo, potem pa ko pišejo izpit, dejansko pišejo tisto, kar so napisali v zvezek, kar ni ravno to, kar iščemo. CRO-T4

Jezikovne ovire ne povzročajo le težav pri obvladovanju učne snovi, ampak vplivajo tudi na dinamiko razreda. Eden izmed hrvaških učiteljev je izpostavil, da imajo primere, ko se romski dijaki v razredu povežejo in komunicirajo izključno v romščini. To se ne dogaja v razredih, kjer je vključen le po 1 romski dijak, saj so takrat prisiljeni komunicirati s sošolci v hrvaščini. Po drugi strani pa je raven razumevanja hrvaškega jezika pri romskih dijakih različna. Tisti, ki jezik obvladajo, delujejo kot jezikovni posredniki. Pri tem je pomembno, da jim učitelji jasno razložijo razredna pravila, ki vključujejo tudi to, kako se obnašati in komunicirati v razredu.

Včasih imam primer, da sem sama v razredu z vsemi Romi, tako da se nimam s kom pogovarjati. Mislim, ne dovolim romščine, ampak od tega ne morem pobegniti, to jim je preprosto v krvi in med seboj se morajo pogovarjati v romskem jeziku. [...] In potem se lahko zgodi, da en učenec, ki razume [kaj je treba narediti pri pouku], prevaja v romski jezik drugim, in to je tudi zanimivo, ker v hrvaščini česa ne vedo povedat, v romščini pa znajo. CRO-T3

Mnenje o romskih pomočnikih v srednjih šolah je deljeno. Romski pomočniki praviloma nudijo izobraževalno podporo učencem, ki so vključeni v sistem osnovnošolskega izobraževanja. Poleg tega je njihova naloga tudi to, da so jezikovni mediatorji oz. prevajalci. Ugotovljeno je bilo, da takšne vloge v srednji šoli prevzamejo tistim romski dijaki, ki jim jezikovno znanje omogoča prevajanje med uradnim nacionalnim jezikom – hrvaškim oziroma slovenskim – in romskim jezikom. Hrvaški učitelji menijo, da so romski pomočniki lahko koristni le v osnovni šoli. Njihovo vlogo vidijo predvsem v usvajanju hrvaškega jezika in v socializaciji med učenci. Menijo, da v srednji šoli ni potrebe po tovrstni romskih pomočnikih, saj naj bi dijaki potrebne jezikovne in socialne spretnosti pridobili že v osnovni šoli. Poleg tega nekateri menijo, da bi bili romski pomočniki v srednješolskem okolju kontraproduktivni, saj nimajo potrebnega strokovnega in predmetnega znanja, da bi lahko pri tem nudili ustrezno izobraževalno pomoč. Medtem pa vidijo vlogo romskih pomočnikov v srednjih šolah bolj pozitivno slovenski učitelji. Nekaterim se zdi, da je prostor za romske pomočnike v srednjih šolah, vendar le, če ti sodelujejo z učitelji v smislu dodatne podpore. Pri tem je potrebno poudariti, da se tovrstne podpore romskim učencem ne sme vsiljevati, ampak jo ponuditi le v primerih, ko je romski pomočnik dejansko potreben in je to v učenčevo korist. So pa tudi nekateri skeptiki, ki glede na slišane zgodbe nočejo, da bi romski pomočniki namesto dijakov delali domače in druge šolske naloge, kot so to počeli v osnovni šoli. Menijo namreč, da si dijaki ne bi niti želeli takšne oblike pomoči v srednji šoli, saj jim tako jemljejo občutek, da so sami dovolj sposobni.

Da bi dijaku romske narodnosti dali pomočnika, bi bilo kontraproduktivno. [...] Kaj bi lahko naredil, da bi pomagal temu dijaku? Romski pomočnik se ne bi izobraževal o določenem poklicu, da bi to snov dodatno razjasnjeval, ker ga sam ne bi poznal. Gre torej predvsem za odgovornost učitelja. CRO-T2

Tako iz izkušenj, koliko so one meni same razložile, je to bilo tako, da one same niso nič delale za šolo in so prišle k njej in jim je ona sama to vse uredila. V bistvu v osnovni

šoli sploh niso bili navajeni, da morajo nekaj sami narediti. Pa zdaj morajo in se mi zdi, da jim je vseeno bolj všeč in da imajo boljše izkušnje zdaj v srednji šoli, kot pa so imeli takrat, ko so pol naredili namesto njih. SLO-T2

Zadnje področje, ki smo ga izpostavili pri specifikah dela z romskimi dijaki, je bilo *pomanjkanje podpore znotraj družine*. Obe fokusni skupini sta izpostavili *pomen osebne motivacije romskih učencev* na njihovi izobraževalni poti. Poudarjajo pa tudi *vlogo družine* in hkrati prepoznavajo vpliv lokalne romske skupnosti. Konkretni primeri, ko družine odločitev svojih otrok za izobraževanje niso podpirale, jih pri tem ovirale ali bile do njih brezbržne, bodo podrobneje predstavljeni v naslednjem poglavju o negativnih izkušnjah učiteljev v šoli. Pomanjkanje te podpore in občutka odgovornosti postane zelo očitno, ko govorimo o zamujanju in odsotnosti romskih dijakov. Eden od hrvaških učiteljev je pojasnil, da moramo upoštevati, da nekateri romski dijaki ne živijo pri svojih bioloških starših, ampak jih je veliko nameščenih v rejniške družine. Kompleksnost obeh oblik družin lahko vpliva na odnos romskih učencev do šole in izobraževanja nasploh. Obe fokusni skupini sta se strinjali, da je *za usmerjanje romskih učencev potrebna določena raven starševstva, da lahko uspešno zaključijo srednješolsko izobraževanje*.

IZKUŠNJE DELA Z ROMSKIMI DIJAKI

Zanimivo je, da učitelji obeh fokusnih skupin svoje pozitivne izkušnje povezujejo predvsem *z romskimi učenci, ki so uspešno zaključili srednješolsko izobraževanje in/ali pokazali ambicije po nadaljnjem izobraževanju ali karieri*. Razlog za njihove dosežke ali želje je predvsem v njihovi osebni motivaciji, da sami dosežejo boljše življenje. Poleg tega pa so učitelji kot pomembni motivator izpostavili tudi vlogo družine, ki je dijakom v oporo pri njihovih prizadevanjih. Navedli so še, da se pogosto zgodi, da se romski dijaki vpišejo v triletni izobraževalni program, nato pa se *odločijo za nadaljevanje šolanja* in vpis v dodatne programe poklicnega in strokovnega izobraževanja. Učitelji si to razlagajo tako, da dijaki do

zaključka triletnega programa dozoriijo in imajo potem vse višje cilje. Na to *pozitivno vpliva tudi šolska klima*, saj se v šoli dobro počutijo in imajo z *vsemi dobre medosebne odnose*.

Moja dijakinja [odstranjeno ime] je obiskovala program kozmetičarke, ta punca je bila zelo aktivna na vseh področjih. Trenutno ima ogromne ambicije, na eni mobilnosti je že 4 mesece, vidi se kot njihova zaposlena. Po dveh dneh je bila že tam kot animatorica, delavka, lahko si je že izbrala stranko in je zelo navdušena. Navdušena je tudi nad samim delovnim mestom, pa seveda tudi nad celotno ekipo. Torej je specifičen otrok v pravem pomenu besede, zato sem res vesela, da je takšna, kot je, da je zadovoljna in ima svoje vizije za prihodnost v življenju. CRO-T7

[...] včeraj sem jih gledal na hodniku, kako funkcionirajo Romi in neromi in imamo nekaj pozitivnega, kar se dogaja zadnja leta. To je, da se spletajo neverjetna prijateljstva med Romi in neromi in to je realno stanje. Res je, Romi delajo norčije, ampak pride do tega, vidiš dijaka, ki je v 3. letniku, ni Rom, pozdravi dijaka iz 1. letnika, Roma. Ne vem, ali so bili v kakšnem prejšnjem razmerju, družina ali kako drugo okolje, ampak preprosto vidite, da je to pozdrav, daj pet, šala ali karkoli ... CRO-T2

Tudi jaz imam tako izkušnjo, da preko mamice vse urejam. Tako da pol tudi on ima bolj motivacijo. Pa tudi sodelovanje s starši oziroma tudi z dedki in babicami imam pozitivno izkušnjo, sem ogromno urejala preko njih in so mi prav prirastli k srcu preko teh stikov. SLO-T7

Imamo pa tudi primere, da so v triletnem programu in tam se mogoče zgodi še kakšno ponavljanje letnika, potem pa nekako dozoriijo in PTI [op. poklicno tehniško izobraževanje] naredijo, torej plus dva. Potem mogoče malo dozoriijo, postanejo starejši in vidijo, da je smiselno, da nadaljujejo in se odločijo za PTI in so potem tehniki. SLO-T1

Negativne izkušnje učiteljev pri delu z romskimi dijaki so bile predvsem na ravni posameznega primera. Takšni primeri so pogosto posledica *neudeležbe romskih dijakov pri pouku* ali *zanemarjanja šolskih obveznosti*. Pogosto so to posledice lastnih dejanj dijakov, kot je *oddajanje praznega izpita in nato pritoževanje, da so prejeli slabo oceno, ker so Romi*. Učitelji poskušajo v takšnih primerih razložiti, da ni etnične ali rasne pristranskosti, a dijaki pogosto vztrajajo pri svoji verziji zgodbe. Obstajajo *tudi romski dijaki, ki lahko namerno provocirajo in ovirajo pouk v razredu in posledično drugim dijakom, tako romskim kot neromskim, otežujejo, da ostanejo osredotočeni*. Včasih so te negativne izkušnje povezane z *vedenjem njihovih staršev, ki se v pogovoru s šolskim osebjem prav tako vedejo neprimerno*. Učitelji so prepoznali tudi nekatere zunanje razloge za izzive, s katerimi se srečujejo romski dijaki v srednješolskem izobraževanju. Omenili so težave pri iskanju prostora za opravljanje prakse za romske dijake, saj *nekateri delodajalci niso želeli sprejeti Romov med pripravnike*.

[...] v osnovni šoli se zdi, da morajo hoditi v osnovno [...] Ampak srednja šola [...] na začetku vidimo, da nekateri učenci sploh ne pridejo do šole, ampak so se vpisali, mi jih ves čas evidentiramo, ampak oni ne pridejo. Ne vem, če se ne znajdejo, ampak ne bi rekla, ker jim res damo več sebe na začetku, ko pridejo v novo okolje, nove prijatelje, nove profesorje, se res maksimalno prilagodimo, da jim bo čim bolj udobno. Zdaj, ali se potem že začne [da opustijo šolo], ali so krivi njihovi starši ali to sami začnejo otroci: "Ne grem več v šolo, ne bom šla, ampak hočem iti k mojemu fantu." CRO-T3

[...] drugi mesec, ko sem delala tam, je bil tisti študent, ki mi je grozil, da mi bo poškodoval avto, zato sem se kar malo ustrašila, ker nisem vedela, kako resno moram to jemati, koliko je bila to samo prazna grožnja ali če se bo res uresničilo. CRO-T8

Rečejo, da so vse uredili, dejansko pa niso nič uredili. Tako da moram takšne zadeve pri njih večkrat preveriti, če je res, kar rečejo. SLO-T5

Eno poletje se je zgodilo, ko je en starš prišel na šolo in se drl na vse, celo leto se ni ukvarjal s hčerko, potem pa so na koncu nekaj glasni in mislijo, da so bogovi in se drl po šoli. SLO-T2

Je pa en problem, ravno v programu frizer, ker imajo oni praktično usposabljanje pri delodajalcu in težko dobijo mesto za ta PUD [op. Praktično usposabljanje z delom]. Za eno dijakinjo, ki se je vpisala v 2. letnik, vem, da nima urejeno. Ti predsodki v okolju vplivajo. SLO-T3

POTREBE ŠOLE PRI DELU Z ROMSKIMI DIJAKI

Hrvaški učitelji so vneti zagovorniki *sistemskih sprememb glede obravnave in podpore romskim srednješolcem*. Menijo, da je treba posebej pohvaliti učitelje, ki se trudijo, da njihovi romski učenci zaključijo srednješolsko izobraževanje in jim nudijo podporo, vendar pa opozarjajo, da tovrstnih dejanj ne moremo pustiti zgolj na individualni ravni. Poudarjajo tudi, da *finančna spodbuda države Romom zaradi njihovih življenjskih pogojev ne rešuje vseh problemov*, tudi finančnega vidika izobraževanja ne. Vredno je omeniti, da se zavedajo vloge šole, vendar vztrajajo, da morajo *prve spremembe najprej nastati znotraj vsake posamezne družine*. Vsi učitelji se strinjajo, da lahko *večji vpogled in znanja o romski kulturi, jeziku in skupnosti na splošno pomagajo učiteljem* in tako povečajo možnosti romskih učencev, da uspešno končajo svoje srednješolsko izobraževanje. Prav tako so izrazili, da so odprti za učenje, delavnice in druge izobraževalne dejavnosti na tem področju. Vredno je omeniti tudi *posebnosti romskih naselij, ki lahko vplivajo na izobraževalne odločitve romskih dijakov*, pa tudi pomen *posameznih zgodb samih romskih dijakov*. Tu je treba posebej *osvetliti ženske dijakinje, ki so v dvojni nevarnosti*, saj imajo slabše pogoje, da končajo svoje srednješolsko izobraževanje. Eden izmed primerov dobre prakse, ki so ga navedli med fokusnimi skupinami, je *prilagajanje vsebin in/ali ustvarjanje prostora za razpravo o temah in problematikah, ki se nanašajo na Rome*, saj to poveča ozaveščenost ne samo učiteljev, temveč tudi vrstnikov romskih dijakov. Slovenski učitelji tudi priporočajo čim več

sodelovanja z lokalnimi romskimi predstavniki, kar jim pomaga še dodatno razumeti romsko tematiko. Poleg tega se jim zdi pomembno spodbujati romske dijake, da se sami aktivno udeležujejo dogodkov, na katerih se predstavljajo njihova kultura, jezik in skupnost, ter praznovanje romskih praznikov. To bi lahko okrepilo romske učence in imelo koristen učinek na njihovo izobraževanje na splošno.

"Sistem se mora temeljito spremeniti, žal pa to ni naša odgovornost [...] in ne moremo storiti ničesar. Kot pravijo, riba smrdi pri glavi, tako se ta postopek začne na samem vrhu države. Če torej spodbujamo romsko populacijo zaradi njihovih življenjskih pogojev tako, da jim finančno zagotovimo vse, kar potrebujejo, smo rešili težavo samo navidezno, dejansko pa smo težavo preložili na nekoga drugega. [...] nanесли smo oblič, tako da smo težavo prenesli nase, predvsem na šole. CRO-T2"

T3: To sem hotela povedati, da tisti, ki zapustijo romsko naselje, so boljši starši, njihovi otroci so vzgajani drugače, zaključijo šolanje in se celo vpisujejo na fakulteto ali v službo. Za njih je pomembno, da delajo, in da zaslužijo denar.

T5: Njihova skupnost je močna [...] in način, na katerega na splošno gledajo na skupnost, je nezlomljiv. Lahko pa iz nje izstopiš, seveda, če ti skupnost to dovoli. Za deklico, če nima podpore, torej očeta, matere in to, je ta otrok nemočen, rodila bo ob prvi priložnosti, ob prvi priložnosti te bomo poročili in greš. Te punce torej potrebujejo ogromno podpore svojega okolja in če je nimajo od staršev, morajo imeti za vzor učitelje, ki jih vidijo kot rešitelje, ki lahko nekaj storijo. [izmenjava med CRO-T3 in CRO-T5]

Recimo tudi, ko je dan Romov, da bi jih lahko tudi v to vključili, ker prejšnja leta, ko se je dalo to še proslavljat, so eni še nastopali in so bili zelo ponosni,

tudi če so samo v ozadju pomagali, ker niso upali na oder. Res jim je bilo zanimivo, lepo, to je bil res praznik za njih. SLO-T10

Eno leto smo celo šli tja, v naselje, ne vem, kdaj je bilo, in lepo smo si pogledali, šli od hiše do hiše, se pogovarjali. To bi na primer lahko ponovili. SLO-T7

REZULTATI: FOKUSNI SKUPINI Z DIJAKI

V fokusnih skupinah je sodelovalo 11 romskih dijakov - 5 učencev iz Gospodarske šole Čakovec (Hrvaška) in 6 učencev iz Dvojezične srednje šole Lendava (Slovenija). V vsaki državi je bila organizirana ena fokusna skupina, ki je v povprečju trajala 120 minut. V fokusnih skupinah so sodelovali tako trenutno vpisani dijaki kot tisti, ki so pred kratkim zaključili srednješolsko izobraževanje. Že samo čas trajanja fokusnih skupin je dokazal, da imajo romski dijaki veliko za povedati in da je njihov glas res treba slišati, sploh ko govorijo o težavah, s katerimi se srečujejo v izobraževalnem sistemu. Spodaj je tabela z bistvenimi podatki o udeležencih.

Tabela 1 Osnovne informacije o dijakih, ki so sodelovali v fokusnih skupinah

Koda	Izobraževalni program	Letnik/status
CRO-P1	Kozmetičarka	Zaključil šolanje
CRO-P2	Frizerka	Zaključil šolanje
CRO-P3	Voznik motornih vozil	Zaključil šolanje
CRO-P4	Pomočnik vrtnarja	Prvi

CRO-P5	Prometni tehnik	Zaključil šolanje
SLO-P1	Frizerka	Prvi
SLO-P2	Frizerka	Prvi
SLO-P3	Frizerka	Prvi
SLO-P4	Trgovec	Tretji
SLO-P5	Predšolska vzgoja	Drugi
SLO-P6	Ekonomski tehnik	Drugi

NADALJEVANJE ŠOLANJA

Pri vprašanju o razlogu, zakaj so se odločili nadaljevati šolanje, so dijaki pokazali visoko stopnjo (samo)zavedanja. Odgovor, da so imeli občutek, da je poleg osnovne šole treba končati tudi kak srednješolski program, je bil zelo pogost. Nekateri so povedali, da želja po nadaljevanju in/ali dokončanju srednješolskega izobraževanja izvira iz motivacije njihovih staršev, ki so jih spodbujali k izobraževanju z željo, da bi imeli boljše življenje. Dijaki obeh fokusnih skupin so priznali, da je srednješolsko spričevalo potrebno za (boljšo) zaposlitev. Ne le, da jim bo le-to omogočilo več zaposlitvenih možnosti, ampak verjamejo tudi, da jim bo omogočilo višjo stopnjo neodvisnosti, da bodo imeli več besede pri načrtovanju svoje prihodnosti, kar se bo pokazalo v občutku ponosa in/ali uspehu. Pri nekaterih želja po uspešnem zaključku srednješolskega izobraževanja izvira iz želje po drugačnem življenju od tistega, ki so ga vajeni v svoji skupnosti.

Mislím, da vsi potrebujemo ne le osnovno, ampak tudi srednjo šolo, ker če si na primer želimo en dan zaposliti, da imamo vsaj nekaj od šole. Vsaj nekaj moramo dokončati. CRO-P1

No, v srednjo šolo sem se prisilil zaradi kulture, družine, discipline in zaradi prihodnosti. Ker brez šole ne moreš dobiti službe. Nisem tehtal, ali bom šel v srednjo šolo ali ne. Takoj sem vedel. Starši so to takoj potrdili. CRO-P3

Rabim denar. Moram iti delat, da si bom zaslužila denar. Moja babica mi ne bo dala. To me je motiviralo, da bom uspešna v šoli. SLO-P1

Zaposlitev, cilji, da ne bom doma samo sedela, da bom preživela vsaj pol dneva z otroki v vrtcu, spoznala nekaj novega. SLO-P5

Velik vpliv na izbiro srednje šole so imeli starši dijakov, ki so jih spodbujali k nadaljnjemu izobraževanju. Nekateri starši so imeli enak ali podoben poklic, za katerega so se odločili dijaki, nekateri pa so svojo izbiro poklica razumeli kot podaljšek dela, ki ga že opravljajo doma. Čeprav so jim pri izbiri bodočega poklica v veliki meri pomagali starši, so dijaki povedali tudi, da so se posvetovali s širšo družino, vrstniki, ki so se vpisali ali končali želeni program, učitelji in romskimi pomočniki v osnovni šoli. Te primere najdemo tako pri hrvaških kot slovenskih dijakih. Poleg tega so dijaki tudi razkrili, da so na izbiro srednje šole vplivale tudi njihove izobraževalne kompetence, določene zdravstvene omejitve in lastna želja po določenem poklicu. Velik vpliv na njihovo izbiro srednje šole so imele tudi možnosti zaposlitve. Nekateri dijaki so povedali, da želijo in/ali nameravajo nadaljevati šolanje tudi po srednji šoli.

Veseli me ličenje in delanje frizur, med trgovsko in to smerjo mi je bolj všeč frizerska. SLO-P1

V OŠ nisem imela najboljših ocen, zato sem se odločila, da si izberem smer, ki bo zame primerna, torej triletno, sedaj pa želim šolanje tudi nadaljevati. SLO-P4

Mislilim, da sem vedel, da se bom vpisal v štiriletno šolo, nisem pa bil prepričan, kako. Velik pa je bil tudi vpliv dedka, očeta in strica, ki so v prometu, tako da je malo prevladalo. Sam sem se najprej hotel vpisati za šoferja, vendar je to triletna šola, oče pa mi je rekel, naj se vpišem na štiriletno, ker je vseeno boljša šola. Ker lahko vedno nadaljuješ svoje izobraževanje. CRO-P4

Odgovori na vprašanje, *ali so imeli dovolj koristnih informacij za izbiro srednje šole oziroma programa, so bili različni*. Dijaki so navedli več virov informacij, najpogosteje starejše prijatelje, brate in sestre ter šolsko osebje. Najpogosteje so se posvetovali s svojimi znanci, ki so že končali šolo ali program, ki jih je zanimal. Dijaki so se *imeli možnost udeležiti tudi prireditvev, kot so informativni dnevi, dan odprtih vrat ali dejavnosti poklicne orientacije*. Omeniti je potrebo tudi, da so bile v času pandemije COVID-19 tovrstne aktivnosti omejene ali pa jih sploh niso izvajali. Slovenski dijaki, ki so trenutno vsi vključeni v srednješolsko izobraževanje, so sodelovali v spletnih aktivnostih z namenom informiranja o sekundarnih izobraževalnih programih. Hrvaški dijaki, ki so že maturirali, pa so dodali, da svetujejo drugim, ko jih vprašajo o šolskih nasvetih, in zagovarjajo, kako pomembno je izobraževanje v življenju.

Svetovala mi je sestra, ker je tudi ona pred devetimi ali desetimi leti končala kozmetično šolo. Enako mi je svetovala, vprašala sem jo, če je težko, kakšni so predmeti, in povedala mi je vse o tem programu. Tako da me ni bilo strah. CRO-P1

Te podatke so nam posredovali učitelji v osnovni šoli, prihajali pa so tudi iz srednjih šol. Mislilim, da je bil to nek projekt. Imeli smo tudi poklicno orientacijo. Bili smo še na dnevih odprtih vrat. Vsi smo imeli dostop do učiteljičinega računalnika in tam smo imeli dostop do informacij. CRO-P3

V osnovni šoli niso nič posebej predstavljali, edino preko zooma, ko so bili informativni dni, na katerem smo dobili dovolj informacij. SLO-P2

Udeležila sem se informativnega dneva preko zooma. Povedano mi je bilo, da je veliko kemije. Reševali smo tudi vprašalnik, ampak se ne spomnim, kakšen rezultat sem dosegla. SLO-P3

Moji prijatelji iz osmega razreda, če se želijo vpisati na smer in če imajo v mislih ravno voznika, pridejo k meni in vprašajo bivše voznike. In potem jim povem, kako težko je, kakšen je program, kakšni so profesorji. Nato jim rečem, naj se vpišejo, ampak da se bodo mogli učiti. Povem jim, da če so se učili v osnovni šoli, potem se bodo tudi v srednji. Jaz sem jim zgled, ker sem v prvem razredu padel, a sem se trudil, potem pa jim pokažem, da se morajo tudi oni potruditi. Povedal sem jim tudi, kateri predmeti so težki; recimo, če v drugem letniku ne opravijo predpisov, lahko padejo letnik in da morajo biti resni. Malo čudno so me gledali, a so se na koncu odločili in se vpisali. CRO-P3

IZKUŠNJE DIJAKOV V SREDNJI ŠOLI

Na vprašanje o izbiri šole in/ali programa so vsi dijaki povedali, da so z le-to zadovoljni. Tukaj so dijaki delili svoje zgodbe; eden izmed njih je uspešno maturiral, čeprav je vmes ponavljal en letnik. Nekateri izmed tistih, ki so zaključili srednješolsko izobraževanje, pa so razkrili zaposlitvene možnosti, ki jim jih je omogočilo srednješolsko spričevalo. V primerjavi z osnovno šolo je večina dijakov povedala, da se srednješolski učitelji pri poučevanju zdijo bolj sproščeni in ležerni. Slovenskim učencem se zdi srednja šola veliko lažja, kar zadeva uspešnost ali dobre ocene. Razloge za to vidijo predvsem v učiteljih, ki bolje razlagajo in so bolj razumevajoči v primerjavi z osnovno šolo. Poleg tega se jih bolj spodbuja, da delijo svoja mnenja in razvijajo različne veščine. Po drugi strani pa so nekateri hrvaški učenci mnenja, da je bila osnovna šola veliko lažja v primerjavi s srednjo šolo. Povedali so, da so imeli lažje

naloge, da se jim ni bilo treba toliko truditi, da so nekateri imeli pomočnika, kar je pomenilo boljše ocene. Posledično so se dijaki počutili nepripravljeni za vpis v srednjo šolo, učitelji v srednji šoli so bili bolj zahtevni, in naloge, ki jih morajo opravljati, bolj zahtevne. Tukaj velja omeniti tudi izzive in *diskriminacijo, ki so jo omenili nekateri romski dijaki, ko so poskušali pridobiti obvezno prakso za dokončanje izobraževanja*. Le-to je samo po sebi zelo odvrčajoče za sedanje in bodoče romske srednješolce.

Iskreno povedano, sem presrečna, saj se kljub temu, da imam otroka in sem tudi noseča, se služba vedno najde. In to je to. CRO-P2

Vzdušje je bolj sproščeno, profesorji se bolj zavzamejo zame, mi pomagajo najti dodatne datume za ocenjevanja, če ne zmorem. V OŠ sva s sošolko Rominjo vedno pisali posebej, učitelji so nam včasih sami reševali kontrolne naloge za 2, niso nama dajali snovi, "ker midve tega ne potrebujeva", na srednji šoli pa lahko pokažem, kar znam, ne podarjajo mi ocen, ampak se lahko res izkažem. SLO-P5

Imela sem težave z barvo kože. Torej, preden se vpišeš v frizerski program, v bistvu potrebuješ prakso. Šli smo skozi [ime mesta odstranjeno] in nihče me ni hotel zaposliti, ker sem Rominja. Ko sem govorila po telefonu, morda niso slišali, da sem Rominja, pa so mi rekli, naj pridem na razgovor. In ko me vidijo v živo, je bilo veliko dela, zdaj ne moremo, smo že našli drugo praktikantko, vedno se nekaj dogaja. A na frizersko se ne moreš vpisati brez pogodbe o praksi. CRO-P2

Moj oče je nekaj let iskal službo samo kot šofer. Svojo prvo službo je našel v [ime mesta odstranjeno]. Tukaj doma ga nihče ni zaposlil, ker je Rom. Nihče mu ni hotel dati tovornjaka. Kasneje, ko so videli, da je dober voznik, so ga želeli zaposliti. Potem so ga vsi kontaktirali. Že nekaj let dela v tujini, v Avstriji. Sprva ga nihče ne bi vzel v službo. CRO-P5

Pri primerjavi pristopov učiteljev v osnovni in srednji šoli se *dijaki strinjajo, da srednješolski učitelji omogočajo bolj interaktivne ure, kjer imajo učenci več možnosti za izražanje osebnega mnenja*. Spominjajo se, da so jih nekateri osnovnošolski učitelji silili prepisovati cele prosojnice ali liste, in da se jim je tak pristop zdel zelo dolgočasen in naporen. Ker obiskujejo poklicne šole, *njihov pouk ni le teoretičen, ampak tudi praktičnega značaja. To omogoča bolj*

interaktivno poučevanje in več praktičnega učenja, ki vključuje situacije iz resničnega življenja ter predstavitve rešitev, ki se jim zdijo zelo zanimive in uporabne. To srednješolskim učiteljem omogoča tudi bolj neposreden pristop k procesu poučevanja.

Ko so ti mlajši učitelji in profesorji, na primer, imamo tako zanimive ure in se res pogovarjamo in res samo poslušaj, in to je tako lepo. [...] Iskreno povedano, lepo mi je, recimo, ko ti profesor nekaj nazorno pokaže, ne pa samo prepisite. CRO-P2

Je malo drugačen prostor, tako da ni klasično, da samo pišemo v zvezek, ampak učitelji več razlagajo, pokažejo in se pogovarjajo. To mi je bilo najbolj zanimivo. CRO-P5

Na SŠ imamo na primer interaktivno tablo, zato ene stvari bolj razumemo, nam predstavijo drugače. Veliko imam tudi samostojnega dela doma, poskusi, seminarske pa izvedbe, kar je bolj naporno, vendar se na ta način veliko več naučim. Metode so odvisne od predmeta, pri matematiki veliko govori učitelj, pri psihologiji pa imamo veliko priložnosti, da povemo kaj sami, delamo uganke, nas vedno vključuje. Jaz sem se v OŠ mogla vedno prisiliti, da sem kaj povedala, tu mi pa vedno dajo možnost, da povem kaj. SLO-P5

Na vprašanje, ali kaj pogrešajo iz osnovne šole oz. bi radi kaj spremenili v srednji šoli, je del dijakov odgovoril, da ne bi spremenili ničesar. Odgovori preostalih učencev so bili osredotočeni predvsem na organizacijski vidik pouka. Na primer povečati/imeti več vrstnikov v razredu, imeti več izobraževalnih ekskurzij in izletov, odstraniti obvezne izbirne ure in omogočiti lažji dostop do šolskih omaric. Le ena dijakinja je omenila, da pogreša svojo romsko pomočnico, a le zato, ker meni, da ena od učiteljic dela krivico dijakom zaradi njihovega načina oblačenja (in bi ta romska pomočnica lahko vskočila). Nadalje, ko smo govorili o stvareh, ki bi jih učenci radi spremenili pri svojih učiteljih, sta se pojavili dve veliki temi. Prva je ta, da nekateri dijaki zaradi strahu pred učitelji, za katere menijo, da so zelo strogi in

strašljivi, ne obiskujejo pouka. Druga pa je nezaupanje, ki ga lahko nekateri učitelji izkazujejo do romskih dijakov. Menijo tudi, da bi morali učitelji uporabljati več humorja in narediti pouk (še) bolj interaktiven.

Ko me zapišejo, da manjkam celo uro, ampak zamujam samo nekaj minut. Pa da bi pri nekaterih profesorjih manj pisali. SLO-P1

Tiste, ki imajo zastarele metode, bi spravil v penzijo. SLO-P6

Malo več uporabe humorja v razredu. Če se neprestano bojiš profesorja, potem tvoji možgani ne delajo. Če se imaš pri pouku lepo, si več zapomniš. In strah te je zaradi ocen, ne če boš dobil udarec ali kaj podobnega, ampak zaradi ocen. CRO-P3

V mojem razredu so bili primeri, ne da bi me bilo nasploh strah, ampak me je bilo strah, ker je učiteljica morda imela strožje kriterije, ampak večinoma so bili dijaki, ki so se vedno bali in si niso upali v razred. CRO-P1

V srednji šoli so me klicali zaradi nečesa, kar ni bila moja krivda. Pri profesorju [ime odstranjeno] je bil tretji predmet, iz katerega sem imel zaključeno negativno oceno, kar pomeni ponavljanje razreda. Tako sem padel v prvem razredu srednje šole. In on mi je dal enko. Nekdo je ukradel izpite in ne vem, kdo je bil, jaz nisem imel prenosnika, ne znam ga uporabljati. Rekel je, da sem jaz vzela in skopiral izpite na USB. Res nisem to naredil. CRO-P3

Na vprašanje, *ali potrebujejo dodatno pomoč pri šolskem delu, so dijaki odgovorili različno. Nekateri so trdili, da dodatna pomoč ni potrebna, saj se med poukom naučijo vsega, kar potrebujejo. Poudarili pa so tudi, da mora biti pouk v tem primeru organiziran na interaktiven in zanimiv način. Ena dijakinja je imela zelo negativno reakcijo na dodatno pomoč, saj se je spomnila svoje izkušnje iz osnovne šole, kjer so morali vsi romski otroci obiskovati dodatni pouk za romske otroke, ne glede na to, ali so pomoč res potrebovali ali ne. Nekateri izmed*

njih, ki so čutili potrebo po pomoči, so vzeli zasebne inštrukcije izven šole. V nadaljevanju so navedli, da lahko pomoč poiščejo v šoli in za pomoč prosijo svoje učitelje ali pedagoške svetovalce², lahko pa se tudi vključijo v aktivnosti vrstniškega mentorstva, kjer dijaki pomagajo drug drugemu. Na vprašanje o podpori šolskega osebja je bila večina odgovorov zelo pozitivnih. Tudi tu so zelo pozitivne izkušnje vezane na njihove razrednike. Negativni primeri pa so povezani predvsem s situacijami, ko so se dijaki sami neprimerno vedli (in so to tudi sami priznali) in je osebje moralo sprejeti določene disciplinske ukrepe. Poudariti je treba, da se dijaki zavedajo, da lahko pride do situacij, ko njihovi romski vrstniki učitelje obtožijo, da jih opozarjajo ali jih pošljejo k pedagoškemu svetovalcu samo zato, ker so Romi. Obsojajo svoje romske vrstnike, ki svoje etnično poreklo namenoma uporabljajo kot izgovor za lažno obtoževanje šolskega osebja diskriminacije. Poudarjajo pa tudi, da je treba, kadar pride do incidentov, kjer so vpleteni romski učenci, temeljito raziskati in razkriti vsa dejstva, da do takšnih obsojanj ne pride, tako zaradi romskih učencev kot zaradi šolskega osebja.

Mislim, da je to, kar naredijo profesorji, povsem dovolj. Ena ura traja 45 minut in mislim, da je to dovolj, samo, recimo, mora biti bolj slikovito. Da ne bo samo besedilo, besedilo, besedilo, samo prepisite ga. Včasih so me bolele roke in prideš na drugo uro in nimaš več volje do pisanja, do dela. Možgani preprosto blokirajo. CRO-P2

Ne, ker nismo nič manjvredni kot drugi. Tako so nas v osnovni razporejali. Sem hodila na neko pomoč, pa je nisem potrebovala [...] SLO-P3

Imel sem slabo izkušnjo, ker so me nenehno pošiljali zaradi težav. Nikoli nisem prišel zaradi uspeha ali česa dobrega. Vedno, ko sem naredil kaj slabega. A vedno so se

² Upoštevajoč vloge, ki jih ima šolsko osebje v dveh nacionalnih šolskih sistemih, pojem pedagoški svetovalac v tem poročilu zajema položaj pedagoga (Hrvaška) in šolskega svetovalca (Slovenija).

pogovarjali in strinjali. Vedno se je dobro končalo. Prišel sem zaradi problema in sva ga rešila. Nikoli si nisem mislil, da strokovna služba počne kaj slabega [...] CRO-P3

Sploh ne bi smeli reči, da je to zato, ker smo Romi, ker nas ljudje zaradi tega ne sprejemajo ali se nočejo z nami družiti. Tega ne smejo reči, ker smo Romi. Ker to, da si Rom, ne more biti vedno izgovor. Osebno nisem imela takih težav, ker sem Rominja. Ukvarjam se z veliko dejavnostmi. Sprejeli so me tudi v šoli in prijatelji, ko sem prišla k teti. In od njih sem dobila podporo. In tako. V srednji šoli sem bila deležna še večje podpore od razreda in učiteljev. Mislim, da nobeden od profesorjev ni tak, da bi nas diskriminiral. CRO-P1

In ko nekoga pošljejo in reče, da je to zato, ker je Rom, morda je bil v tem razredu in najbolje ve, kaj se je zgodilo in morda ni bil edini, ki je to povzročil, lahko misli, da je bil poslan samo on, ker on je Rom. Mogoče se odziva na to, zakaj so samo njega poslali za ta problem. In morda se profesor ne zaveda, da v tej zgodbi ni bil kriv samo on. In potem prideš do pedagoginje, se opravičiš in razložiš, da nisi edini kriv, ostali pa so tiho. Prav tako morate v primeru zlorab, ne glede na to, ali ste narodna manjšina ali Hrvat, povedati je treba, kaj se je zgodilo in kdo je bil vpleten. CRO-P2

Svetovalna delavka mi ni všeč, kritizirala me je pred starimi starši. Ampak pomoč najprej vedno poiščem pri razredničarki. SLO-P1

Težave skušamo rešiti v razredu med sabo. Sicer pa se najprej zaupam svetovalni delavki na šoli, ki mi je že v preteklosti pomagala. Ona nam tudi redno, vsaj dvakrat na mesec, pošilja predstavitve študija in nas tako spodbuja, da ga nadaljujemo. SLO-P5

Obrnem se na razredničarko, če se že na koga iz šole se moramo obrniti. Ona nas je tudi spodbujala za nadaljevanje šolanja. SLO-P6

ROMSKI POMOČNIKI

Nekateri anketirani dijaki so med obiskovanjem osnovne šole imeli romskega pomočnika, drugi pa ne. Tudi *njihove izkušnje iz osnovne šole so zato različne. Bolj pozitivno izkušnje imajo hrvaški dijaki*, ki so povedali, da so jim romski pomočniki pomagali predvsem pri prevajanju iz hrvaščine v romski jezik in obratno. Omenili so tudi, da so jih romski pomočniki pri pouku ščitili pred nezaželenimi opazkami ter jih tudi spremljali v šolo in iz nje. Le ena slovenska romska dijakinja je izrazila zelo pozitivno mnenje o romskih pomočnikih. Povedala je, da brez romske pomočnice ne bi mogla opravljati šolskega dela in jih vidi kot nenadomestljivo oporo. Vendar pa sta *prekoračitev in opravljanje šolskega dela namesto njih eden največjih razlogov za negativne izkušnje nekaterih romskih dijakov z romskimi pomočniki*. Poleg tega so se počutili izolirane, saj so namesto s sošolci morali biti s svojim romskim pomočnikom. Nazadnje nekateri dijaki menijo, da niso potrebovali nobene dodatne pomoči, in to, da so morali delati z romskim pomočnikom samo zato, ker so sami Romi, jih je razočaralo. *Vsi dijaki so soglasni, da nima smisla imeti romskega pomočnika v srednji šoli*. Za tem sta dva glavna razloga. Prvič, hrvaški dijaki vidijo romskega pomočnika kot jezikovnega posrednika, ki pomaga pri prevodih v osnovni šoli. Menijo, da bi morali vsi romski dijaki do končane osnovne šole *dovolj obvladati hrvaščino, da ne bi več potrebovali romskega pomočnika*. Posledično romski pomočnik v srednji šoli ne bi smel biti potreben. Drugi razlog, zakaj romski dijaki zavračajo idejo o romskem pomočniku v srednji šoli, je *pomanjkanje občutka neodvisnosti*. To je pogostejše pri slovenskih dijakih, ki pojasnjujejo, da jim učitelji in šolsko osebje nudijo dovolj podpore, tako da dodatna pomoč romskega pomočnika ni potrebna. Trdijo, da jim romski pomočniki ne morejo večno pomagati in bi lahko škodovali njihovem občutku neodvisnosti.

Ja, od prvega do četrtega razreda smo imeli [romskega pomočnika] in nam je tudi prevajal, ker od prvega do drugega razreda nismo znali hrvaškega jezika. To je bilo

za nas težko. Učiteljica je bila nenehno v težavah in on je bil tam, da je pomagal z jezikom. Romski pomočniki so nas spremljali od doma do šole in od šole do doma, ker smo v šolo hodili peš. In je bilo njihovo delo. CRO-P3

Komaj sem čakala, da me pri določenih urah vzamejo od pouka, da sem lahko bila z romsko pomočnico, ki mi je dejansko pomagala. Ogromno mi je pomagala osebno, brez nje ne bi mogla narediti OŠ. Njene razlage sem tudi veliko bolje razumela, saj si je vzela čas zame. Včasih nam je kakšne naloge že naredila in kar poslala učiteljem. Ko je bila ona z mano pri odgovarjanjih, mi je bilo lažje, saj mi je bila v oporo, tudi ko sem predstavljala plakat. SLO-P1

Bilo je v redu, ampak dostikrat je kaj naredila namesto nas in nam dala rešitve. Ampak čudno je bilo, da so nas jemali od pouka. Ampak iskreno, je ne pogrešam v srednji šoli. SLO-P4

Iskreno bi rekel, da sem travmatiziran, bilo je čudno, saj sem se počutil, kot da sem na posebni šoli. Imel sem sošolce, ki so bili še "bolj bogi", pa niso imeli dodatne pomoči. Počutil sem se izoliranega, ker sem med poukom hodil ven k pomočnici in še danes ne vem, kaj je bil smisel teh ur. Včasih je celo sedela poleg mene pri pouku, takoj, če si Rom, je prišla, nihče ni vprašal nič. SLO-P6

Ne. Mislim, da smo že zreli in da vemo, kaj hočemo in da takšne pomoči ne potrebujemo. CRO-P1

Romski pomočnik je namenjen prevajanju, hrvaški jezik pa znamo že v srednji šoli. CRO-P3

Ne, ker dobimo dovolj pomoči od profesorjev, prijateljic in sošolcev. Moramo postati malo bolj samostojni, ker jaz res nisem mogla nič brez nje narediti. SLO-P1

Ne, ker če nismo zmožni dokončati SŠ, se ne smemo sploh vpisat, saj pa nam tudi v službi ne bodo pomagali. SLO-P5

POSEBNOSTI DELA Z ROMSKIMI DIJAKI

Romski učenci menijo, da bi *morali učitelji poznati njihov »CV«*: od kod prihajajo, njihovo romsko ozadje, družinske razmere, finančni položaj ter jezikovne in druge ovire, s katerimi se lahko srečujejo. *Znanje in vpogled v takšne teme bi lahko pomagalo zmanjšati predsodke, ki bi jih lahko nekateri učitelji (v očeh dijakov) razvili do Romov. Eden od primerov, ki so ga navedli dijaki, je bilo prepričanje o tem, da nosečnost vpliva na odločitev dijaka za nadaljnje izobraževanje. Trdijo, da je v nekaterih romskih skupnostih in naseljih mogoče res prisotno pojmovanje, da je treba dati prednost nosečnosti pred dokončanjem izobraževanja, vendar ga ni mogoče posplošiti na vse Rome. Podobno so načeli debato o tem, kako romski dijaki (iz)koristijo svojo šolsko štipendijo. Pri tem so učenci poudarili, da je to odvisno od družinske dinamike in vrednot. Poudarili so tudi, da morajo biti starši tisti, ki (finančno) skrbijo za svoje otroke v času šolanja. Omenjenih je bilo nekaj negativnih primerov, ko so starši denar od štipendij jemali otrokom in ga porabili za različne substance. Dijaki so tudi opozorili, da se morajo učitelji zavedati dinamike znotraj romskih naselij. Upoštevati je treba, na primer situacije, ko dijaki ne morejo zaspati do poznih ur, ker se v romskem naselju odvijajo pozne večerne veselice, in pridejo k pouku zaspani. Nazadnje dijaki menijo, da bi jim lahko bili v pomoč učitelji, ki bi poznali specifične izobraževalne potrebe sovjih učencev ter se jim tako lažje prilagodili. Predlagali so še organizacijo dnevov odprtih vrat na način, da bi lahko sodelovali tudi starši, kar bi pozitivno vplivalo na njihovo informiranost in na sploh izobraževanje romskih dijakov.*

Starši so tisti, ki te vzgajajo, ne tisti, ki te izkoriščajo za finance. Starši so tisti, ki morajo otrokom zagotoviti vse. Nimaš oblačil, ti jih bom kupil. Romski starši morajo trošiti za svoje otroke. Starši so tu zato, da nam kupijo oblačila, nekdo si s štipendijo ne bi smel kupovati oblačil zase. Otroci naj ne kupujejo sami. Vsaj ne med šolanjem.

Ko sem še bila doma, so moji starši dobili denar. Oče je vzel denar, nismo imeli kaj jesti, bili smo lačni, kruh smo šli krast, da smo bili siti. Nič ni zapravljal za nas, vse je zapravljal za alkohol. Tega je veliko in obstaja še danes v romskih naseljih. Pogosto se zgodi, da moške »popijejo« ves denar, gre v igralnico in vse to. CRO-P1

[...] moja mama, na primer ni končala srednje šole, mama je končala osnovno šolo. Želela je obiskovati srednjo šolo, v prvem polletju je bila nekoliko sramežljiva, zato jo je opustila, vendar je bila to zanjo spodbuda, da njen otrok ne bi bil kot ona. Saj razumete, pri nekaterih je res na začetku: »Kaj ti bo šola, bomo doma, bomo šli s kolesom, bomo prosjačili.« Eni od staršev se bojijo, kje bodo dobili denar za nadaljevanje šolanja, bolje, da ne gre. CRO-P2

Tako kot ravnate z drugimi otroki, ravnajte tudi z narodno manjšino. Tu ne bi smelo biti nobene razlike. CRO-P2

Kar zadeva *vprašanje rabe jezika*, se dijaki zavedajo pomena uradnega jezika v svojih državah. *A romščina je le del njihove identitete in menijo, da bi tudi učitelji morali narediti korak k učenju romskega jezika.* Uporaba romskega jezika in sodelovanje v drugih dejavnostih, ki vključujejo *romsko kulturo, krepi njihov občutek pripadnosti romski skupnosti in njihovo romsko identiteto.* Ena od dijakinj je povedala zgodbo o tem, kako so o njej posneli film med obiskovanjem osnovne šole. Na to je bila zelo ponosna in hkrati je motiviralo druge učitelje in učence, da so izvedeli več o njej in njenem romskem ozadju. *Žal dijaki še niso naleteli na učitelja, ki bi govoril romski jezik.* Bilo je nekaj primerov, ko je učitelj poznal nekaj besed ali fraz, vendar njihovo znanje romskega jezika ni bilo na tolikšni ravni, da bi se lahko pogovarjali. Bilo je tudi nekaj učiteljev, ki so se zanimali za učenje romskega jezika in romski dijaki so jih z veseljem naučili nekaj besed ali fraz.

Jaz imam mogoče težavo, vedno mi, ko govorim, "šteka", ne vem pravilno govoriti in obrazložiti slovensko. Učitelji včasih ne razumejo, da ne govorim pravilno slovensko in me potem čudno gledajo. SLO-P1

Recimo glede jezika, jaz ne mislim, da bi učitelji mogli vedeti romsko, glede na to, da živimo v Sloveniji in je slovenščina državni jezik, moramo pač mi delati na slovenščini kot oni na romščini. SLO-P5

Če bi kdo govoril romsko, bi lahko preko tega razvijal svojo narodno pripadnost romskemu narodu, saj tega prej nisem imel priložnosti. SLO-P6

V osnovni šoli so posneli celo film o meni. Morala sem tudi govoriti romsko. Njim je to bilo fascinantno. Pri šestih letih me je mama naučila mesiti testo, kruh in tako dalje. Njim se je zdelo to zelo lepo, da jaz to znam. Posneli so tudi tisti film o meni. Zнала pa sem tudi druge učence učiti romsko. To jim je bilo zanimivo. Zanimivo bi bilo, če bi učenci izvedeli tudi nekaj o romski kulturi. Profesorjev romske stvari morda niso zanimale, dijake pa zelo. CRO-P2

V osnovni šoli so se nekateri učitelji zanimali za učenje romskega jezika. V razredu smo bili pol-pol, pol Romi, pol Hrvati. Govorili smo romsko. In potem se je učitelj zanimal in smo ga malo učili. CRO-P3

Na vprašanje, ali so se v primerjavi z neromskimi vrstniki srečali z dodatnimi ali drugačnimi izzivi, so romski dijaki odgovorili različno. Njihovi odgovori so bili večinoma situacijski, na primer, da imajo strožje starše in zato ne smejo ven s prijatelji. Med dijaki Romi je bilo enotno mnenje, da se v šoli ne počutijo diskriminirane, a so kljub temu našli nekaj negativnih izkušenj, ki so jih imeli, na primer, da niso mogli dobiti prakse, ker so Romi, kar je bilo pojasnjeno v prejšnjih poglavjih. Ena od učencev je trdila, da je kljub temu, da je Rominja, morda bila deležna boljše obravnave, ker je pokazala, da je ambiciozna in da se trudi.

Nazadnje je eden od dijakov povedal, da *moramo z drugimi ravnati tako, kot želimo, da drugi ravnajo z nami*. S to trditvijo so se strinjali vsi dijaki.

Kako drugi ravnajo z nami, si ne moremo dovoliti, da jim povrnemo z enako mero. Če oni ravnajo (nekako) z nami, ne smemo mi z njimi ravnati enako. Moramo biti pošteni. CRO-P1

SKLEPI

Pri analizi odgovorov vseh 32-ih posameznikov, ki so sodelovali v 4-ih fokusnih skupinah, smo kmalu spoznali bogastvo njihovih odgovorov in dragocen vpogled, ki ga lahko iz njih dobimo. Zato smo se odločili, da rezultate fokusnih skupin prepletamo z njihovimi zgodbami, z glasovi romskih dijakov in učiteljev, delajo z njimi. Čeprav je njihov obseg omejen, pa so fokusne skupine zagotovile dragocene podatke o tem, kako lahko opolnomočimo in pozitivno vplivamo na romske dijake in njihove učitelje. Zato lahko ključne ugotovitve iz izvedenih fokusnih skupin povzamemo z naslednjimi točkami:

Obstajajo družbenoekonomski izzivi, kot so revščina, diskriminacija in omejen dostop do izobraževanja. Poučevanje romskih dijakov v srednji šoli zahteva celostni pristop, ki upošteva različne potrebe in ozadja dijakov. Izzivi, s katerimi se lahko srečujejo romski dijaki, lahko vplivajo na njihov učni uspeh in splošno dobro počutje, zato je pomembno, da se učitelji zavedajo teh izzivov in so na njih pozorni.

Kulturna in jezikovna raznolikost romske skupnosti. Učitelji se morajo zavedati jezikovnega in kulturnega ozadja svojih dijakov in jim zagotoviti ustrezno podporo, da bodo lahko uspeli. Učitelji morajo v svojih učilnicah potrditi in opozarjati na raznolikost ter jo razumeti kot dragoceno bogastvo, ki koristi vsem.

Opolnomočenje skozi priložnosti. Fokus ne sme biti samo na slabostih dijakov in področjih, kjer bi se lahko izboljšali. Zagotoviti je treba priložnosti, kjer lahko opravljajo praktično delo in tako izpolnijo svoj največji izobraževalni potencial. To lahko vodi do povečanja njihove ravni motivacije in sodelovanja.

Prepoznavanje in obravnava stereotipov ter predsodkov, ki lahko obstajajo v razredu. Noben dijak se ne sme počutiti diskriminiranega v razredu. Ti stereotipi in predsodki lahko negativno vplivajo na samozavest in šolski uspeh romskih učencev,

zato je pomembno, da si učitelji aktivno prizadevajo za ustvarjanje prijetnega in vključujočega okolja za vse učence.

Učinkovite strategije poučevanja romskih učencev. Te lahko vključujejo uporabo različnih učnih metod in virov, kot so vizualni pripomočki, praktične dejavnosti in skupinsko delo, ki pritegnejo dijake in zadovoljijo njihove raznolike učne potrebe. Diferenciran pouk, zagotavljanje podpore za jezikovni razvoj in dajanje priložnosti dijakom, da delijo svoje kulturne izkušnje in perspektive, lahko prav tako pomagajo izboljšati njihove izobraževalne rezultate.

Pozitivni odnosi z romskimi dijaki in njihovimi družinami. To lahko dosežemo z redno komunikacijo s starši, z izražanjem zanimanja za njihovo kulturo, jezik, običaje in z zagotavljanjem možnosti, da se družine vključijo v izobraževanje svojih otrok. Učitelji se morajo zavedati, da je družina skoraj vedno ključni motivator za otrokovo nadaljevanje izobraževanja.

Na splošno je za učinkovito poučevanje romskih dijakov potrebno razumevanje njihovega kulturnega in jezikovnega ozadja, socialno-ekonomskih izzivov ter obravnavanje stereotipov in predsodkov. Zahteva tudi uporabo učinkovitih in kulturno odzivnih učnih strategij ter vzpostavljanje pozitivnih odnosov z dijaki in družinami. Zadnji ključni dejavnik je aktivno vključevanje staršev in skupnosti v izobraževanje romskih dijakov.

Za konec je treba še enkrat poudariti, da gre v tem poročilu fokusnih skupin za zgodbe učiteljev in romskih dijakov le dveh anketiranih šol. Obstaja še na tisoče in tisoče zgodb, ki jih je treba povedati, slišati in spoznati, da bomo lahko bolje razumeli, kako uspešno podpreti romske dijake pri dokončanju srednješolskega izobraževanja.

UPORABLJENA LITERATURA

- Braun, V. in Clarke, V. 2006. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2). Dostopno na https://www.researchgate.net/publication/235356393_Using_thematic_analysis_in_psychology
- Družinec, V. 2019. Pregled empirijskih istraživanja kulture škole. *Školski vjesnik: časopis za pedagojsku teoriju i praksu*, 68 (2). Dostopno na <https://hrcak.srce.hr/clanak/341537>
- European Commission. 2020. EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation for 2020 – 2030. Dostopno na https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu_en
- European Union Agency for Fundamental Rights. 2022. Roma in 10 European Countries – Main results. Dostopno na <https://fra.europa.eu/en/publication/2022/roma-survey-findings>
- Grabeljšek, V. 2014. Šolska kultura in klima v slovenskih srednjih šolah: magistrsko delo. Ljubljana: Univerza u Ljubljani. Dostopno na <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=24854>
- Kranjc, T. 2019. Šolska kultura in klima. *Vzgoja in izobraževanje*, 50(1). Dostopno na <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Q4F583VE>
- Stewart, D.W. in Shamdasani, P.N. 2015. *Focus Groups: Theory and Practice*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE.
- Vujičić, L. 2008. Kultura odgojno-obrazovne ustanove I kvaliteta promjena odgojno-obrazovne prakse. *Pedagojska istraživanja*, 5(1). Dostopno na <https://hrcak.srce.hr/clanak/174783>

ANALIZA FOKUS GRUPA SREDNJOŠKOLSKIH UČITELJA TE UČENIKA ROMA KOJI SE SUSREĆU S POTEŠKOĆAMA U OBRAZOVANJU

HEDROM

HIGHER EDUCATION FOR ROMA

Erasmus+

UVOD

U sklopu projekta “Higher Education of Roma” sufinanciranog iz programa Erasmus+ KA2 Europske unije održane su fokus grupe u Hrvatskoj i Sloveniji. Iako je prvotno bilo zamišljeno da se provedu fokus grupe sa srednjoškolskim učiteljima koji predaju romskim učenicima, u ranim fazama provedbene faze projekta uvidjelo se da je potrebno uključiti i glas onih koji su predmet istraživanja. Iz tog su razloga organizirane dodatne fokus grupe na kojima su učenici, bivši i sadašnji, mogli podijeliti svoja mišljenja o srednjoškolskom (strukovnom) obrazovanju Roma, odnosno identificirati razloge i uzroke poteškoća i neuspjeha u obrazovnom procesu. Implementacijom njihovih uvida iz fokus grupa, te se oslanjajući i na druge projektne aktivnosti koje izravno uključuju učenike, postignuta je triangulacija podataka, što je pak omogućilo višestruku perspektivu razmatrane teme. Štoviše, ovo je provedeno s očekivanjem da će ovaj višestrani pristup doprinijeti ukupnoj kvaliteti budućih projektnih aktivnosti i cjelokupnog projekta.

KONTEKST

Uzimajući u obzir sve specifičnosti romske zajednice u Europi (European Commission, 2020.) i individualne karakteristike određene romske zajednice koje se mogu manifestirati na nacionalnoj, regionalnoj ili čak lokalnoj razini (vidi npr. European Union Agency for Fundamental Rights, 2022.), potrebno je naglasiti da su fokus grupe provedene na razini škola: Gospodarska škola iz Čakovca, Hrvatska, i Dvojezična srednja škola Lendava / Ketnyelvu Kozepiskola Lendva iz Lendave, Slovenija. Promatrajući školu kao ustanovu, valja skrenuti pozornost na činjenicu da je škola ujedno i odgojno-obrazovna ustanova, ali i jedinstvena ustanova koja ima posebnu organizaciju školskog života i svoj odnos prema vanjskom okruženju (stavove i uvjerenja društvene zajednice i ljudi unutar ustanove, kulturne norme škole te odnosi među članovima odgojno-obrazovne ustanove i sl.),

odnosno vlastitu specifičnu kulturu koja se razlikuje od kulture drugih škola i prema kojoj škola čini jedinstvenu cjelinu koja se razlikuje od drugih (vidi npr. Vujičić, 2008; Grabeljšek, 2014; Družinec, 2019; Kranjc, 2019). Uzimajući u obzir kako specifičnosti i karakteristike Roma na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini, tako i društveno-kulturalne sustave koje ove dvije škole predstavljaju, planirali smo, proveli i analizirali dvije vrste fokus grupa s namjerom da pronađemo dodirne točke i područja koja su sudionici identificirali u fokus grupama. Drugim riječima, nismo stavili naglasak na usporedbu rezultata fokus grupa s drugim sekundarnim istraživanjima koja su provedena u drugim školskim ili državama. Usredotočujući se samo na prikupljene podatke, uvide, uvjerenja i priče koje su podijelili naši sudionici potvrdili smo njihove doprinose kao valjane i dragocjene. Rezultate dobivene iz ovih fokus grupa smatramo vrijednim resursom ne samo za provedbu budućih projektnih aktivnosti, kao što je izmjena GEM priručnika, već i kao potencijalni primjer dobre prakse te potvrdu da je u rješavanju izazova s kojima se Romi suočavaju potreban diferenciran i primjeren pristup.

Ostatak izvješća strukturiran je na sljedeći način. Bit će dan kratki prikaz metodologije s fokusom na istraživačke alate, korake u analizi i predstavljanje rezultata. Također će biti dana analiza fokus grupa – prvo za učitelje, a kasnije i za učenike. Na kraju, lekcije naučene iz fokus grupa bit će predstavljene kao kratki niz zaključaka.

METODOLOGIJA

Fokus grupe, kao sredstvo prikupljanja kvalitativnih podataka, predstavljaju popularan alat za prikupljanje podataka u širokom rasponu akademskih i primijenjenih istraživačkih područja (Stewart & Shamdasani, 2015.). Ova vrsta prikupljanja podataka omogućuje pristup bogatijim i nijansiranim podacima od sudionika. Kao forum gdje se svačiji glas može čuti, gdje svatko može podijeliti svoje mišljenje i sudjelovati u raspravi, fokus grupa je

ocijenjena kao optimalno metodološko sredstvo za prikupljanje podataka. Sljedeći utvrđeni format i smjernice, održane su četiri fokus grupe:

- 9 strukovnih učitelja – Gospodarska škola Čakovec (Hrvatska);
- 12 strukovnih učitelja – Dvojezična srednja šola Lendava (Slovenija);
- 5 učenika Roma – Gospodarska škola Čakovec (Hrvatska);
- 6 učenika Roma – Dvojezična srednja šola Lendava (Slovenija).

Cilj provedenih fokus grupa bio je saznati koji su najčešći izazovi s kojima se učitelji susreću s romskim učenicima, kako ih rješavaju i koliko su uspješni u tome, kako gledaju na izazove s kojima se susreću i sl., kako sa stajališta učitelja, tako i sa stajališta učenika. Rezultati analize će biti implementirani u sljedećim koracima provedbe projekta. Kako bi se održale fokus grupe, izrađena su i administrirana dva seta protokola – jedan za fokus grupu s učiteljima, drugi s učenicima. Oba seta su sadržavala zajednički skup uputa za moderatore, uključujući informacije koje trebaju podijeliti sudionicima – informacije o projektu, svrsi i cilju fokus grupa, predstaviti im načelo dobrovoljnosti i mogućnost napuštanja fokus grupe u bilo kojem trenutku, načelo anonimnosti, objasniti kako će se podaci koristiti, kako mogu dobiti povratne informacije i druge informacije bitne prije početka fokus grupe. Drugi dio protokola sastojao se od pitanja prilagođenih ciljanim skupinama – učiteljima srednjih strukovnih škola te učenicima Romima. Kada je bilo potrebno, moderatori su objašnjavali i/ili poticali sudionike da podijele svoja mišljenja i uvide. Na početku fokus grupa naglašeno je da se od njih traže izravni i iskreni odgovori. Oba skupa pitanja bila su u skladu s ciljevima fokus grupa i bila su usmjerena na prepoznavanje i traženje rješenja za obrazovne izazove s kojima se romski učenici susreću u srednjoškolskom okruženju.

Svaka fokus grupa u prosjeku je trajala 90 minuta. Moderatori su vodili bilješke te su koristili mobilni uređaj ili diktafon za snimanje fokus grupa. Sudionici su prethodno obaviješteni da je planirano snimanje fokus grupa, a svaki je sudionik dao usmeni pristanak. Audio zapisi su kasnije transkribirani na računalo. Pri obradi i analizi podataka prikupljenih u fokus

grupama korištena je kvalitativna metoda tematske analize koja je pristupila podacima kroz identificiranje, kodiranje, analizu i izvještavanje o izjavama ispitanika ili temama (kodovima) koje su prepoznate unutar prikupljenih podataka (Braun i Clarke, 2006). Tematska analiza odabrana je kao prikladna metoda analize podataka jer omogućuje dobivanje informacija o načinu razmišljanja pojedine skupine o predmetu istraživanja te pri tome omogućuje pristup iskustvima, značenjima, spoznajama i stvarnosti ispitanika istraživanja (Braun i Clarke, 2006).

Izjave sudionika bit će prezentirane prema postavljenim pitanjima, odnosno kategorijama. Citati sudionika, ako je primjenjivo, mogu pratiti predstavljene rezultate za njihovo ilustriranje. Kako bi se očuvala anonimnost subjekata, neke informacije u njihovim citatima mogu biti redigirane. Kod referiranja na sudionika, koristit će se pseudonimi. Kako bi se dodatno održala njihova anonimnost, kada je primjenjivo, gramatički rod će biti izostavljen. Rezultati će biti prezentirani odvojeno za učitelje i učenike. Svaki odjeljak započet će općim napomenama i dodatnim informacijama o fokus grupama, a podaci će biti prikazani prema postavljenim pitanjima i/ili identificiranim kategorijama. Dijelovi u kurzivu označavaju kodove proizašle iz izjava sudionika fokus grupa.

REZULTATI: FOKUS GRUPE S UČITELJIMA

U fokus grupama sudjelovao je ukupno 21 učitelj – 9 učitelja iz Gospodarske škole Čakovec (Hrvatska) i 12 učitelja iz Dvojezične srednje škole Lendava (Slovenija). Učiteljima koji su sudjelovali u fokus grupama dodijeljeni su pseudonimi, npr. CRO-T1, SLO-T4 i sl. U svakoj zemlji organizirana je samo jedna fokus grupa, koja je u prosjeku trajala 50 minuta.

SPECIFIČNOST RADA S UČENICIMA ROMIMA

Sudionici su raspravljali o temama vezanim uz specifičnosti poučavanja romskih učenika. Učitelji u obje skupine slažu se da veliki problem predstavlja *nedostatak radnih navika* i *nedostatak školskog pribora*.

Ja mislim da je prvi nedostatak kašnjenje s dobivanjem udžbenika tako da na početku školske godine neki učenici još uvijek nemaju udžbenike [...] konkretno ja kod sebe na nastavi zadajem za zadaću pitanja iz udžbenika i ti učenici to ne mogu riješiti. Nemaju neki ni mobitel od romskih učenika pa si ne mogu niti poslikati nečiji udžbenik da vide koji su zadaci za zadaću, a to onda znači da zapravo nisu uključeni niti u razrednu grupu što većina razreda ima i tako se ne mogu dogovarati s ostalim učenicima razreda oko izrade zadataka, ali i bilo čega drugoga. CRO-T1

Slabiji dolazak na nastavu; na početku još idu, ali onda sve rjeđe. Dolazi do osipanja. Zatim nemaju potreban školski pribor i alate, iako ih nemaju ni neki njihovi razrednici. SLO-T1

Nedostatak potrebnih školskih potrepština učenicima i/ili njihovo neredovito donošenje u školu može biti pokazatelj njihove niže kupovne moći u usporedbi s većinskom populacijom. Neki prijedlozi dani su tijekom fokus grupa kako ublažiti takve negativne učinke. Jedna od predstavljenih ideja je da se *tijekom odmora odvoji vrijeme i prostor za učenike koji još nemaju udžbenike kako bi prepisali zadatke za domaću zadaću*. Prikazan je i pozitivan primjer umnožavanja potrebnog materijala. Kada učenik nema potreban udžbenik ili radnu bilježnicu, *učitelj kopira primjerak potrebnog materijala za učenje*. To se, međutim, ne smije smatrati uobičajenom praksom jer ne oslobađa učenike obveze donošenja udžbenika i drugog potrebnog pribora u školu, već na to treba gledati kao na privremenu mjeru kako bi se osiguralo da učenici mogu pratiti nastavu.

Međutim, učitelji iz Slovenije ističu da se takvi problemi mogu primijetiti i kod drugih učenika. Zbog toga je većina ispitanih slovenskih učitelja rekla da *ne koriste neke posebne metode u radu s romskim učenicima* jer problemi s kojima se susreću u obrazovnom sustavu ne odstupaju mnogo od problema s kojima se susreću učenici većinske populacije. Ovdje vrijedi napomenuti da je ukupni broj romskih učenika znatno veći u Gospodarskoj školi Čakovec u usporedbi s Dvojezičnom srednjom školom Lendava (za točan broj i detaljniju analizu konzultirajte izvješće o upisu romskih učenika). S druge strane, veliki problem predstavljao je nedostatak školskog pribora koji uključuje potrebne alate i uređaje, što je posebno došlo do izražaja tijekom prvih potpunih zatvaranja (engl. lockdown) 2020. godine.

[...] kod online nastave je bilo velikih problema [...] nema dijeljenja informacija, nema mobitela, nema mreže [...] to nije funkcioniralo [govoreći o nastavi]. CRO-T5

[...] nedostatak tih potrepiština, posebno računala, ili oni koji su ga dobili, neki su se prema njemu odnosili neodgovorno. SLO-T3

Učitelji su, govoreći o specifičnostima rada s romskim učenicima, identificirali tri velika područja u svojim iskazima: *jezična barijera*, *nedostatak podrške obitelji* i *trendovi napuštanja škole*. Obje fokus grupe potvrdile su da su romski učenici suočeni s većim rizikom napuštanja srednje škole, ponavljanja razreda ili promjene obrazovnog smjera (konzultirajte izvješće o upisu romskih učenika za točan broj i detaljnije informacije analiza takvih trendova). Učitelji su pri tome uočili poteškoće romskih učenika u usvajanju novih znanja jer im nedostaju osnove iz osnovne škole koje imaju učenici većinske populacije. Takve situacije zahtijevaju od učitelja dodatni napor i vrijeme tijekom nastave kako bi romski učenici nadoknadili gradivo koje su već trebali upoznati usvojiti.

T3: [...] Prošle godine sam imala prekrasan razred, znači sami dobri učenici, na polovici, na polugodištu, koliko ih je ostalo, koliko ih je otišlo?

T4: Pola ih je ostalo.

T3: Pet, šest Romkinja i dan danas...

T4: Sad ih je 3 ostalo, a puni razred je bio. [rasprava između CRO-T3 i CRO-T4]

Meni se često desilo da se moram vratiti na nekakve osnove i od samog starta krenuti što su oni trebali u osnovnoj školi pa onda tek krenuti prema dalje tako da oni učenici koji su to već usvojili njima je taj dio biti dosadan [...] CRO-T4

Sudionica iz Slovenije naglasila je da je u takvim slučajevima *ključna uloga razrednika*. Ovdje je važno uključiti romske učenike u što više razrednih aktivnosti, imajući u vidu njihove sposobnosti, vještine i interese, kako bi se razvio osjećaj pripadnosti razredu, školi i obrazovnom sustavu. Krajnji cilj stvaranja okruženja za takve aktivnosti je *pružiti priliku romskim učenicima da pokažu da su samostalni i sposobni*. Na ovaj način može se suprotstaviti *nedostatku upornosti i osjećaju besmislenosti koje romski učenici mogu doživjeti tijekom svog srednjoškolskog obrazovanja*.

Treba ih puno motivirati, ohrabrivati, stalno ih podsjećati na neke stvari, a ponekad morate s njima puno razgovarati. Toliko vole pričati, ponekad o nekim obiteljskim stvarima, a ponekad o ljubavnim vezama [...] SLO-T2

Jezična barijera sljedeće je veliko područje koje su učitelji identificirali govoreći o specifičnostima rada s romskim učenicima. Obje skupine učitelja su se složile da su *jezične sposobnosti romskih učenika niže u usporedbi s njihovim vršnjacima iz većinskog stanovništva*. To je vidljivo i u pisanju i u govoru. Kao što je prikazano u primjerima u nastavku, jezična barijera sprječava romske učenike da ostvare svoj puni obrazovni potencijal. To je bilo očitije u hrvatskoj fokus grupi gdje su učitelji iznijeli više primjera kada je jezična barijera utjecala na romske učenike, što je bilo proporcionalno njihovom (ne)poznavanju i korištenju hrvatskog jezika. Formulirano kao pravilo: *što je učenik bolje*

savladao (službeni) jezik, veća je vjerojatnost da će uspješno završiti svoje (srednje) obrazovanje.

[Jezični] izraz da, to je sigurno. Možda će im biti teže izraziti se [odgovarajući na pitanje o izazovima povezanim s upotrebom jezika]. SLO-T2

To smo se uvjerali [da je nepoznavanje hrvatskog jezika problem], pogotovo prvi razredi kad dolaze k nama u školu, jednostavno ne razumiju što mi njima pričamo. Pogotovo kad mi krenemo sa nekim stručnim nazivima. CRO-T2

[...] učitelj mora znati, nekako naći načina kako da njima prezentira neke stručne riječi. To je prva stvar, a druga stvar oni otežano pišu. Oni budu sve napisali što treba, međutim oni to ne znaju pročitati. I oni jednostavno nemaju iz čega učiti. Taj materijal koji oni prepisu to je nečitljivo. To su dva najveća problema. CRO-T2

Protumače na neki svoj način i onda to tako napišu i onda kad pišu ispit zapravo pišu to što su sebi u bilježnicu napisali, a to nije točno ono što mi tražimo. CRO-T4

Jezična barijera ne rezultira samo *poteškoćama u svladavanju gradiva*, već utječe i na dinamiku nastave. Jedan hrvatski učitelj istaknuo je da ima slučajeve kada se *romski učenici grupiraju u razredu i komuniciraju isključivo na romskom jeziku*. Do takvih slučajeva ne dolazi u situacijama kada je u razredu samo jedan učenik romske nacionalnosti, jer su tada prisiljeni komunicirati isključivo na hrvatskom jeziku. S druge strane, razina razumijevanja hrvatskog jezika kod romskih učenika je različita. *Oni koji su vještiji ponašaju se kao jezični posrednici*. Ono što je u takvim situacijama bitno jest da im učitelji jasno prenesu pravila u učionici koja podrazumijevaju kako se ponašati i komunicirati u učionici.

Ja nekad imam slučaj, ja sam sama u razredu sa svim Romima, znači ja se nemam s kim razgovarati, mislim ja ne dozvoljavam romski, ali od toga pobjeći ne mogu, njima je jednostavno to u krvi i oni moraju jedno drugome na romskom. [...] I onda se zna

dogoditi da jedna učenica koja shvati [što treba napraviti na satu] prevađa na romskom jeziku ostalima vezano za to, i to je isto interesantno jer one znaju reći ja ne mogu to reći na hrvatskom, znači ja to na romskom mogu reći. CRO-T3

*Mišljenja o romskim pomagačima u srednjoškolskom obrazovanju su podijeljena. Romski pomagači, u pravilu, pružaju obrazovnu podršku učenicima koji su u sustavu osnovnog obrazovanja. Jedna od njihovih uloga, osim pružanja obrazovne podrške i pomoći učenicima s kojima rade, jest i uloga jezičnih posrednika/prevoditelja. Utvrđeno je da takve uloge u fokus grupama pripadaju onim romskim srednjoškolcima čije jezične vještine omogućuju prevođenje sa službenog nacionalnog jezika – hrvatskog odnosno slovenskog – na romski jezik i obrnuto. Hrvatski učitelji smatraju da *romski pomagači mogu biti korisni samo u osnovnoj školi. Njihovu ulogu povezuju prvenstveno s usvajanjem hrvatskog jezika i posredovanjem u socijalizaciji među učenicima*. Drže kako nema potrebe da romski pomagači na ovaj način podržavaju učenike u srednjoj školi, jer su učenici navedene jezične i socijalne vještine trebali steći u osnovnoj školi. Štoviše, neki smatraju da bi *romski pomagači bili kontraproduktivni u srednjoškolskom okruženju*, budući da ne posjeduju potrebna stručna znanja da bi mogli pružiti primjerenu obrazovnu pomoć u tom pogledu. Međutim, položaj romskih pomagača u srednjim školama znatno je povoljniji kod slovenskih učitelja. Neki smatraju da *ima mjesta za romske pomagače u srednjim školama, ali samo ako surađuju s učiteljima kao njihova potpora*. Ovdje je potrebno naglasiti da se ovakva podrška romskim učenicima ne smije nametati, već ju treba iskazati samo u slučajevima kada je romski pomagač zaista potreban te kada je to u najboljem interesu učenika. Međutim, ima i skeptika koji, prema pričama koje su čuli, ne žele da romski pomagači umjesto učenika rade domaću zadaću i druge školske zadatke, kao što su to radili u osnovnoj školi. Također smatraju da učenici ne bi voljeli da se prema njima tako postupa u srednjoj školi, jer im to uskraćuje osjećaj da su sami nešto uspješno uradili.*

To bi bilo kontraproduktivno dati pomagača učeniku u srednjoj školi romske nacionalnosti. [...] Što bi on uspio pomoći tom učeniku? Romski pomagač ne bi bio educiran o pojedinoj struci da on dodatno pojašnjava gradivo jer ga ne zna niti sam pomagač. Dakle to je prvenstveno stvar učitelja. CRO-T2

Iz iskustva, koliko su mi oni sami objasnili, bilo je tako da oni sami nisu učinili ništa za školu i došli su kod [romske pomagačice] i ona im je sve to uradila. Uglavnom, u osnovnoj školi nisu navikli da moraju nešto sami raditi. Ali sada moraju i mislim da im se to ipak više sviđa i da sada u srednjoj školi imaju bolje iskustvo nego kad su pola toga radili umjesto njih. SLO-T2

Posljednje područje koje su učitelji identificirali, raspravljajući o specifičnostima rada s romskim učenicima, je *nedostatak podrške obitelji*. Obje fokus grupe *afirmiraju ulogu koju osobna motivacija romskih učenika predstavlja u njihovom obrazovnom putu*; međutim, *naglašavaju ulogu obitelji*, a pri tome također potvrđuju da postoji i utjecaj lokalne romske zajednice. O konkretnim primjerima kada obitelj nije podržavala učenikovu odluku da nastavi školovanje, ometala ih je ili bila ravnodušna prema njima, detaljnije će biti raspravljeno u jednoj od sljedećih sekcija. Nedostatak takve potpore dolazi do izražaja kada govorimo o kašnjenju na nastavu i izostanku romskih učenika s nastave. Jedan od hrvatskih sudionika pojasnio je kako treba imati na umu da neki od romskih učenika ne žive sa svojom biološkom obitelji, već su mnogi smješteni u udomiteljskim obiteljima. Složenosti u obje vrste obitelji mogu utjecati na stavove romskih učenika prema školi i obrazovanju općenito. Obje fokus grupe su se složile da je *potrebna određena razina roditeljstva i usmjeravanja kako bi se romski učenici usmjeravali kako bi mogli uspješno završiti svoje srednjoškolsko obrazovanje*.

ISKUSTVA RADA S UČENICIMA ROMIMA

Zanimljivo je da učitelji iz obje fokus grupe svoja pozitivna iskustva povezuju prvenstveno s romskim učenicima koji su uspješno završili srednjoškolsko obrazovanje i/ili pokazali ambiciju za daljnjim školovanjem ili karijerom. Obrazloženje njihovih postignuća ili težnji djelomično leži u njihovoj intrinzičnoj motivaciji da postignu bolji život za sebe. Također, učitelji su istaknuli i ulogu obitelji koja je podrška učenicima u njihovim nastojanjima. Naveli su i kako se nerijetko događa da romski učenici upišu trogodišnji obrazovni program, a zatim odluče nastaviti školovanje i upišu dodatnu nastavu strukovnog i tehničkog obrazovanja jer, kako su opisali učitelji, u međuvremenu sazru i imaju sve veće ciljeve u životu. Na to pozitivno utječe i školska klima jer se u školi dobro osjećaju i sa svima imaju dobre društvene odnose.

Moja učenica [ime uklonjeno] je bila smjer kozmetičar, ta cura je bila jako aktivna na svim područjima, trenutno ima strahovito velike ambicije, ona je na jednoj mobilnosti već 4 mjeseca, ona se vidi kao njihova zaposlenica, nakon dva dana i tih početnih poslova, ona je već bila tamo animator, akter, klijentelu je imala već i biranu i ono baš oduševljena je, i ona je oduševljena samim radnim mjestom, ali i naravno kompletni tim. Tako da je to specifično dijete u pravom smislu, tak da baš sam sretna što to tak je, što je ona zadovoljna i ima svoje vizije dalje u životu. CRO-T7

[...] jučer sam ih ja gledao na hodniku kako funkcioniraju i Romi i ne Romi i imamo nešto pozitivnoga što se dešava posljednjih godina, a to je da se sklapaju nevjerojatna prijateljstva između romske i ne romske populacije i to je stvarno stanje. Je, Romi se glupiraju istina je, ali dolazi do toga vidiš učenika koji je 3. razred ne Rom se pozdravi s učenicom, 1. razredom, Romom, ne znam dali su oni u nekakvoj prijašnjoj vezi, rodbinskoj ili bilo kakvoj drugoj, ali jednostavno vidiš da je to pozdrav, daj pet, šakaju se ili bilo što... CRO-T2

I ja imam takvo iskustvo da sve dogovaram preko mame. Tako da je i on više motiviran. Imam i pozitivna iskustva rada s roditeljima ili s bakom i djedom, preko njih sam puno dogovarala i stvarno su mi prirasli srcu kroz te kontakte. SLO-T7

Ali imamo i slučajeve gdje su u trogodišnjem programu, ali može biti neko ponavljanje godine i nešto, pa nekako sazriju, a onda mogu PTI [strukovno tehničko obrazovanje] obaviti, dakle plus dvije godine. Onda možda malo sazriju, postanu stariji i vide da ima smisla ići naprijed i ići na PTI i biti polu-tehničari. SLO-T1

Negativna iskustva učitelja u radu s romskim učenicima uglavnom su se temeljila na pojedinačnim slučajevima. Takvi incidenti često izviru iz nepohađanja nastave ili neobavljanja školskih obaveza romskih učenika. Često su to posljedice vlastitih postupaka učenika, poput predaje praznog ispita, a zatim prigovaranja da su dobili lošu ocjenu jer su Romi. Učitelji se slažu da u takvim slučajevima pokušavaju objasniti da nema etničke ili rasne predrasude, ali često učenici inzistiraju na svojoj strani priče. Postoje i romski učenici koji mogu namjerno provocirati i ometati nastavni proces u učionici i zauzvrat otežati praćenje nastave drugim učenicima, kako Romima tako i onima koji nisu Romi. Ponekad su ta negativna iskustva povezana s ponašanjem roditelja učenika, koji se neprikladno ponašaju u razgovoru sa školskim osobljem. Učitelji su također identificirali neke vanjske razloge koji stoje iza izazova s kojima se romski učenici suočavaju tijekom svog srednjoškolskog obrazovanja. Učitelji su spomenuli i probleme s pronalaskom mjesta za obavljanje prakse za učenike romske nacionalnosti, budući da neki poslodavci odbijaju primiti učenike romske nacionalnosti na praksu.

[...] u osnovnoj školi oni kao da moraju ići u osnovnu [...] A srednja škola [...] u početku mi vidimo da neki učenici uopće ni ne dođu do škole, a upisali su se ne, mi ih vodimo stalno i oni ne dolaze. Oni, da li oni se ne snalaze, ne znam, ja to tak ne bi rekla jer stvarno im damo i više sebe u tom startu u početku kad oni dođu u novu sredinu, novu okolinu, nove prijatelje, nove učitelje, stvarno im se prilagodimo

maksimalno da im bude što ugodnije. E sad da li tu počne onda već [da izbivaju iz škole], njihovi roditelji, da li oni njih ili oni sami počnu, djeca počnu „ja više dalje u školu ne idem, ja neću ići ili hoću ići k dečku“. CRO-T3

[...] tamo drugi mjesec kako sam radila je bio onaj učenik koji mi je prijetio oštećivanjem automobila pa sam se tu malo prestrašila jer nisam znala koliko to ozbiljno moram shvatiti, koliko je to samo neka pusta prijetnja ili bude se to stvarno obistinilo. CRO-T8

Kažu da su sve napravili, a zapravo nisu ništa. Stoga moram više puta provjeriti takve stvari s njima, ako je istina ono što govore. SLO-T5

Jednog ljeta se dogodilo da je jedan roditelj došao u školu i bio drzak prema svima, pola godine se nije bavio kćeri, ali na kraju su bili malo glasni i mislili su da su bogovi i bili su bezobrazni prema školi. SLO-T2

Međutim, postoji jedan problem, konkretno u programu za frizere, jer imaju praktičnu nastavu kod poslodavca i teško je dobiti mjesto za ovaj PUD [Praktična nastava uz rad]. Za jednu učenicu koja je upisala drugi razred znam da nije organizirana. Te predrasude u okolini utječu na njih. SLO-T3

POTREBE ŠKOLE ZA RAD S UČENICIMA ROMIMA

Hrvatski učitelji gorljivi su zagovornici *sustavnih promjena u postupanju i podršci romskim srednjoškolcima*. Tvrde da treba pohvaliti učitelje koji pružaju podršku i trude se da njihovi romski učenici završe srednje obrazovanje, ali da se takvi postupci ne mogu ostati na individualnoj razini. Ističu i da *novčano stimuliranje Roma zbog uvjeta u kojima žive od strane države ne rješava sve probleme*, pa tako ni pitanje obrazovanja. Vrijedi napomenuti da su učitelji svjesni uloge škole, ali smatraju da *prava promjena mora proizaći iz obitelji*. Svi se

učitelji slažu da *više uvida i znanja o romskoj kulturi, jeziku i zajednici općenito može pomoći učiteljima* i zauzvrat povećati šanse romskih učenika da uspješno završe svoje srednjoškolsko obrazovanje. Učitelji su izrazili spremnost za pohađanje tečajeva, radionica i drugih obrazovnih aktivnosti. Zaista vrijedi spomenuti *specifičnosti romskih naselja koje mogu utjecati na odluke romskih učenika vezane za daljnje obrazovanje*, ali i *pojedinačne priče samih romskih učenika*. Ovdje treba upozoriti na *učenice koje su dvostruko ugrožene* jer postoji veća vjerojatnost da neće završiti srednju školu. Jedan od primjera dobre prakse pružen tijekom fokus grupa je *prilagođavanje sadržaja i/ili stvaranje prostora za raspravu o romskim temama i problemima*, jer će to podići svijest ne samo učitelja, već i vršnjaka romskih učenika. Slovenski učitelji također preporučuju da se pokuša ostvariti što više *suradnje s lokalnim predstavnicima Roma* kako bi se došlo do daljnjih uvida. Štoviše, *sami romski učenici mogu aktivno sudjelovati u događanjima na kojima se predstavlja njihova kultura, jezik i zajednica* te u *obilježavanju romskih praznika*. To će zauzvrat osnažiti romske učenike i imati povoljan učinak na njihovo obrazovanje općenito.

Sustav treba mijenjati iz korijena nažalost, a to je ono za što nismo mi zaduženi [...] i ne možemo ništa napraviti. Kako se veli da riba smrdi od glave tak i taj postupak ide od samog vrha države. Dakle ako mi stimuliramo romsku populaciju zbog njihovih uvjeta življenja na način da im damo sve što im treba financijski, mi nismo riješili problem, mi smo problem dali nekome drugome. [...] stavili smo flaster, dakle problem smo prenijeli na nas, prvenstveno škole. CRO-T2

T3: To sam htjela reći, znači oni koji izađu iz romskog naselja su ipak kvalitetnije obitelji, drugačije se odgajaju djeca, završavaju škole i čak nastavljaju ili fakultete ili raditi. Bitno im je da rade, bitno im je da zarade.

T5: Njihova zajednica je jaka [...] i taj način na koji općenito gledaju na zajednicu to se ne može slomiti, ti jedino možeš izaći iz toga ako ti naravno zajednica to dozvoli. Ženskom djetetu ako nema podršku onog nukleusa, tate, mame i to, gotovo je to dijete, to bude rodilo

prvom prilikom, prvom prilikom ženimo i ideš. Znači te djevojčice trebaju strašnu podršku okoline, a ako nemaju od roditelja, mislim njima su sigurno model učitelji, oni sigurno vide učitelje kao spas, da nešto se poduzme. [razgovor između CRO-T3 i CRO-T5]

Recimo i to da kad je Dan Roma mogli su se i oni uključiti u to, jer prijašnjih godina, kad se još moglo slaviti, neki su ipak nastupali i bili jako ponosni, pa makar su samo u pozadini pomagali, jer nisu se usudili na pozornicu. Bilo je baš zanimljivo, lijepo, njima je to bio pravi praznik. SLO-T10

Jedne godine smo čak otišli tamo, u naselje, ne znam kad je to bilo, i lijepo smo sve pogledali, išli od kuće do kuće, razgovarali. Na primjer, ovo se može ponoviti. SLO-T7

REZULTATI: FOKUS GRUPE S UČENICIMA ROMIMA

U fokus grupama sudjelovalo je ukupno 11 učenika – 5 učenika iz Gospodarske škole Čakovec (Hrvatska) i 6 učenika iz Dvojezične srednje škole Lendava (Slovenija). U svakoj zemlji organizirana je samo jedna fokus grupa koja je u prosjeku trajala 120 minuta. U fokus grupama su sudjelovali kako učenici koji su trenutno upisani, tako i oni koji su nedavno završili svoje srednjoškolsko obrazovanje. Samo trajanje fokus grupa pokazalo je da romski učenici imaju što reći i da se njihov glas itekako treba čuti kada govorimo o problemima s kojima se susreću u obrazovnom sustavu. U nastavku se nalazi tablica s osnovnim podacima o sudionicima.

Tabela 2 Osnovne informacije o učenicima Romima koji su sudjelovali u fokus grupama

Pseudonim	Obrazovni program / zanimanje	Razred/Obrazovanje
CRO-P1	Kozmetičar/ka	Završio/la

CRO-P2	Frizer/ka	Završio/la
CRO-P3	Vozač/ica motornog vozila	Završio/la
CRO-P4	Pomoćni/a vrtlar/ka	1.
CRO-P5	Prometni/a tehničar/ka	Završio/la
SLO-P1	Frizer/ka	1.
SLO-P2	Frizer/ka	1.
SLO-P3	Frizer/ka	1.
SLO-P4	Trgovac/kinja	3.
SLO-P5	Predškolsko/i obrazovanje/odgoj	2.
SLO-P6	Ekonomski/a tehničar/ka	2.

NASTAVAK OBRAZOVANJA

Na pitanje zašto su odlučili nastaviti svoje obrazovanje i upisati srednju školu, učenici su pokazali visoku razinu (samo)svijesti. Među njihovim odgovorima prisutan je *osjećaj da trebaju završiti ne samo osnovno obrazovanje, već i srednje*. Neki su učenici naveli da ta želja za nastavkom i/ili završetkom srednjoškolskog obrazovanja dolazi od *njihovih roditelja, koji su ih poticali da nastave školovanje kako bi imali bolji život*. Učenici iz obje fokus grupe uviđaju *potrebu za srednjom stručnom spremom da bi dobili (bolji) posao*. Ne samo da će im srednjoškolska diploma omogućiti više prilika za posao, nego također vjeruju da će im omogućiti višu razinu neovisnosti, omogućiti im da imaju više utjecaja u planiranju svoje budućnosti, što će se pokazati u osjećaju ponosa i/ili uspjeha. Za neke, *želja za uspješnim*

završetkom srednjeg obrazovanja proizlazi iz želje za drugačijim životom od onog na koji su navikli u svojoj zajednici.

Mislim da je svima nama potrebno ne samo osnovna, nego i srednja škola zbog, npr. ako se želimo jednog dana zaposliti da imamo bar nešto od škole. Potrebno nam je da završimo bar nešto. CRO-P1

Pa ja sam sebe natjerao da idem u srednju školu radi kulture, obitelji, discipline i radi budućnosti. Jer se kao bez škole ne može zaposliti. Nisam vagao hoću li ili neću ići u srednju. Odmah sam znao. To su i roditelji potvrdili odmah. CRO-P3

Treba mi novac. Moram ići na posao da zaradim novac. Ne da mi baka. To me motiviralo da budem uspješna u školi. SLO-P1

Zaposlenje, da neću samo sjediti doma, da ću barem pola dana provesti s djecom u vrtiću [radeći], naučiti nešto novo. SLO-P5

Velik utjecaj na njihov izbor srednje škole bili su *roditelji učenika koji su ih poticali da nastave školovanje*. Neki su *roditelji imali isto ili slično zanimanje za koje su se učenici opredijelili*, dok su neki učenici *svoj izbor zanimanja doživljavali kao nastavak posla koji već obavljaju kod kuće*. Iako su im *roditelji u velikoj mjeri pomogli u odabiru budućeg zanimanja*, učenici navode i da su se savjetovali s članovima šire obitelji, vršnjacima koji su upisali ili završili željeni program, učiteljima te romskim pomagačima u osnovnoj školi. Takve primjere možemo pronaći kako kod hrvatskih učenika Roma koji su sudjelovali u fokus grupi, tako i kod njihovih slovenskih vršnjaka. Također, učenici su otkrili da su na odabir srednje škole utjecale i njihove *obrazovne mogućnosti, određena zdravstvena ograničenja te vlastita želja za opredjeljenjem za određeno zanimanje*. Veliki utjecaj na njihov odabir srednje škole predstavljale su i *mogućnosti zapošljavanja*. Neki od učenika izjavili su da *žele i/ili planiraju nastaviti školovanje nakon srednje škole*.

Volim šminkati i raditi frizure, između trgovačke i ovog smjera, više me zanimalo friziranje. SLO-P1

U osnovnoj školi nisam imala najbolje ocjene pa sam odlučila odabrati smjer koji bi mi odgovarao, odnosno trogodišnju školu, a sada želim nastaviti školovanje. SLO-P4

Ja mislim da sam znao da ću upisati četverogodišnju školu, a sad koju nisam bio siguran. Ali tu je veliki utjecaj bio i djed i tata i stric koji su u prometu pa je malo prevagnulo. Prvo sam htio sam upisati za vozača, ali to je trogodišnja škola, a tata mi je rekao da upišem četverogodišnju jer je to ipak bolja škola. Zato jer se uvijek može nastaviti školovanje. CRO-P4

Na pitanje imaju li dovoljno korisnih informacija za odabir srednje škole ili programa, odgovori su bili različiti. Učenici su naveli nekoliko izvora informacija, a najčešće su *spominjali starije prijatelje, braću i sestre te djelatnike škole*. Učenici su se najčešće savjetovali sa svojim poznanicima koji su završili željenu školu ili program. Učenici su se mogli informirati i pohađajući događanja kao što su *dani otvorenih vrata škole* ili su mogli sudjelovati u aktivnostima *profesionalne orijentacije*. Vrijedno je spomenuti da su tijekom perioda potpunog zatvaranja zbog virusa COVID-19 takve aktivnosti uživo bile ograničene ili se uopće nisu održavale. Slovenski učenici, koji su trenutno pohađaju srednju školu, sudjelovali su u online aktivnostima. Učenici Romi iz Hrvatske koji su priveli kraju svoje srednjoškolsko obrazovanje dodaju da savjetuju druge kada ih se pita o školskim savjetima i zagovaraju da je obrazovanje važno u životu.

Mene je sestra savjetovala jer je pred 9,10 godina isto završila školu za kozmetičarku. I ona mi je isto savjetovala, ja sam nju pitala je li teško, kakvi su predmeti i ona mi je sve ispričala o tom smjeru. Tako da se nisam bojala. CRO-P1

Te informacije su nam dali učitelji u osnovnoj školi, a i dolazili su iz srednjih škola isto. Mislim da je bio neki projekt. Imali smo i profesionalnu orijentaciju. Bili smo i na danima otvorenih vrata. Svi smo imali pristup računalu kod pedagoginju i tamo smo imali pristup informacijama. CRO-P3

U osnovnoj školi nisu ništa posebno predstavljali, jedino preko Zooma kada su bili informativni dani, gdje smo dobili dovoljno informacija. SLO-P2

Informativnom danu sam prisustvovala putem Zooma. [...] Riješili smo i upitnik, ali ne sjećam se što sam dobila za rezultat. SLO-P3

Moji prijatelji iz osmog razreda, ako žele upisati neki smjer i ako im je na umu vozač onda dolaze od mene i pitaju bivše vozače. I onda im kažem koliko je teško, kakav je program, kakvi su učitelji. Ja im onda kažem da neka upišu, ali da moraju učiti. Ja im kažem da ako ste učili u osnovnoj, onda budete i u srednjoj. Ja sam im primjer jer sam pao prvi razred, ali sam se trudio i onda ja njima pokažem da se i oni trebaju truditi. Pričao sam im još koji su predmeti teški, da recimo ako u drugom razredu ne prođu propise da mogu pasti razred i da budu samo ozbiljni. Malo čudno su me gledali, ali na kraju se ipak odluče i upišu. CRO-P3

ISKUSTVA UČENIKA ROMA IZ SREDNJE ŠKOLE

Odgovarajući na pitanje o *odabiru škole i/ili programa*, svi su učenici izjavili da su njime *zadovoljni*. Jedan od učenika je podijelio *svoju priču* kako je uspješno završio srednju školu, iako je pao razred, a neki od ostalih učenika koji su diplomirali otkrili su mogućnosti zapošljavanja koje im je omogućila srednjoškolska svjedodžba. U usporedbi srednje i osnovne škole, većina učenika je izjavila *da se srednjoškolski učitelji ponašaju opuštenije i ležernije* u nastavi. Za slovenske je učenike srednja škola puno lakša u smislu dobivanja prolazne ili dobre ocjene. Kao razloge koji stoje iza toga navode da učitelji bolje objašnjavaju i imaju više razumijevanja. Nadalje, učenike se potiče da dijele više svoja mišljenja i upotrebljavaju svoje vještine. S druge strane, neki hrvatski učenici navode da im je *osnovna škola bila puno lakša u odnosu na srednju*. Izjavili su da su imali lakše zadatke, nisu se morali toliko truditi, a neki su imali pomagača, što se odrazilo na bolje ocjene. Posljedično, učenici su se osjećali nespremnima za upis u srednju školu, smatrali su da su učitelji u srednjoj školi stroži, a zadaci koje moraju rješavati zahtjevniji. Ovdje također vrijedi spomenuti *izazove i diskriminaciju koju je nekoliko romskih učenika susrelo prilikom pokušaja dobivanja obveznog pripravničkog staža* kako bi završili svoje školovanje, što je samo po sebi vrlo demotivirajuće za sadašnje i buduće srednjoškolce Rome.

Ja sam, iskreno, preprezadovoljna jer iako imam dijete i još sam k tome trudna, uvijek se nađe posao. I to je to. CRO-P2

Atmosfera je opuštenija [u srednjoj školi], učitelji se više zalažu za mene, pomažu mi pronaći dodatne termine za ocjenjivanje ako ne stignemo. U osnovnoj školi smo moj vršnjak Rom i ja uvijek pisali odvojeno, učitelji su nam ponekad sami rješavali kontrolne za 2 [prolazna ocjena], nisu nam predavali gradivo, "jer nam ne treba", ali u srednjoj mogu pokazati što znam, ne poklanjaju mi ocjene, stvarno se mogu sama dokazati. SLO-P5

Ja sam imala problema što se tiče boje kože. Znači, prije nego upišeš smjer frizerstvo treba ti u biti praksa. Prošli smo cijeli [uklonjeno ime grada] i nitko me nije htio uzeti na praksu zato jer sam Romkinja. Kada sam pričala preko telefona, možda se nije čulo da sam Romkinja, pa su rekli da dođem na razgovor. A kad me vide uživo, bilo je puno posla, ne možemo sada, uvijek nešto bilo, našli drugu praktikanticu. A ti ne možeš upisati smjer frizerstvo, a da nemaš ugovor za praksu. CRO-P2

Moj tata, on je tražio posao baš kao šofer par godina. Prvi posao je našao u [uklonjeno ime grada]. Ovdje doma ga nitko nije zaposlio jer je Roma. Nitko mu nije htio dati kamion. Poslije kada su vidjeli da je dobar vozač, onda su ga htjeli zaposliti. Onda su mu se svi javili. On sada već par godina radi vani u Austriji. Na prvu ga nitko ne bi zaposlio. CRO-P5

Uspoređujući pristupe učitelja u osnovnoj i srednjoj školi, učenici se slažu da *učitelji u srednjoj školi imaju interaktivniju nastavu u kojoj učenici imaju više prilika za iznošenje mišljenja*. Učenici iznose da je bilo nekih učitelja u osnovnoj školi koji su ih tjerali da kopiraju cijele slajdove ili listove papira, te da im je taj pristup bio vrlo zamoran i zamoran. Kako pohađaju strukovne škole, njihova nastava nije samo teoretske, već i praktične naravi. To omogućuje interaktivniju nastavu i više praktičnog učenja, s uključenim situacijama i rješenjima problema iz stvarnog svakodnevnog života, što smatraju vrlo zanimljivima i korisnima. Štoviše, ovo također omogućuje srednjoškolskim učiteljima praktičniji pristup cjelokupnom procesu nastave.

Kada ovi mlađi učitelji i učitelji imaju, recimo, mi smo vodili tako zanimljive satove te stvarno smo pričali i stvarno samo slušaš, i baš je onako lijepo. [...] Iskreno, meni je lijepo, recimo, dok učitelj nešto i slikovito ti pokaže, a ne samo prepisi nešto. CRO-P2

Malo je drugačiji prostor, znači, nije klasično da mi prepisemo u bilježnicu samo, nego učitelji više pojašnjavaju, pokazuju i pričaju. To mi je bilo najzanimljivije. CRO-P5

U srednjoj školi, recimo, imamo pametnu ploču, pa bolje razumijemo stvari, drugačije nam ih predstavljaju. Također imam puno samostalnog rada kod kuće, pokuse, seminare i izvedbe, što je više zamorno, ali tako naučim puno više. Metode ovise o predmetu, u matematici učitelj puno priča, ali u psihologiji imamo puno prilika da sami nešto kažemo, rješavamo zagonetke, uvijek smo uključeni. U osnovnoj školi sam se uvijek mogla natjerati da nešto kažem, ali ovdje mi uvijek daju priliku da nešto kažem. SLO-P5

Na pitanje *nedostaje li im nešto iz osnovne škole, ili bi li htjeli nešto promijeniti u srednjoj školi, dio učenika je odgovorio da ne bi ništa mijenjali*. Neki od odgovora ostalih učenika bili su usmjereni na *organizacijske aspekte nastave* kao što je povećanje broja/imanje više vršnjaka u razredu, odlazak na više edukativnih/terenskih izleta, uklanjanje obveznih izbornih sati i omogućavanje lakšeg pristupa njihovim ormarićima. Samo je jedan učenik naveo da mu nedostaje njihov romski pomagač, ali samo zato što učenik misli da jedan od učitelja prigovara učenicima zbog načina na koji su odjeveni (a taj bi romski pomagač mogao djelovati u njihovu zaštitu). Nadalje, kada govorimo o stvarima koje bi *učenici željeli promijeniti kod svojih učitelja*, pojavile su se *dvije glavne teme*. Jedna od njih je da neki *učenici ne dolaze na nastavu zbog straha od učitelja kojeg doživljavaju kao vrlo strogog i zastrašujućeg*. Druga je *nepovjerenje koje pojedini učitelji mogu pokazati prema romskim učenicima*. Učenici su također su izjavili da bi učitelji trebali koristiti više humora i učiniti nastavu interaktivnijom.

Kada me zapišu da nisam bila cijeli sat, a kasnim možda samo par minuta. Možda još da kod nekih učitelja ne pišemo tako puno. SLO-P1

Poslao bi u penziju one koje koriste zastarjele metode. SLO-P6

Malo više humora da koriste u nastavi. Ako si stalno u strahu od učitelja, onda ne radi mozak. Ako ti je dobro na satu, onda si više zapamtiš. A u strahu si radi ocjena, ne ako će te udariti ili tako nešto, nego radi ocjena. CRO-P3

Bilo je slučajeva u mome razredu, ne da sam se ja bojala, ali bojala sam jer je učiteljica možda imala stroži kriterij, ali uglavnom bilo je baš učenica koje su stalno bile koje se nisu usudile na sat ići. CRO-P1

U srednjoj mi se dogodilo da su me prozvali za nešto za što nisam bio kriv. Učitelj [ime uklonjeno] je bio treći predmet iz kojeg sam imao negativnu ocjenu zaključenu, znači to je pad razreda. Tako sam pao prvi razred u srednjoj. I on je meni dao jedan. Netko je ukrao ispite i ja ne znam tko je to bio, ja nisam imao laptop, ja se ne znam služiti s njim. On je rekao da sam ja na USB stavio, kopirao ispite. Ja stvarno to nisam. CRO-P3

Učenici su dali *različite odgovore na pitanje treba li im dodatna pomoć kod učenja*. Neki su tvrdili da *nije potrebna dodatna pomoć jer sve što im treba nauče tijekom nastave*. No, istaknuli su i kako bi nastavni proces u tom slučaju trebao biti organiziran na interaktivan i zanimljiv način. Jedan je učenik imao *snažnu negativnu reakciju na dodatnu pomoć* zbog svog iskustva iz osnovne škole gdje su sva romska djeca bila obavezna pohađati dodatnu nastavu za svu romsku djecu, bez obzira treba li im pomoć ili ne. Neki od onih *koji su osjetili potrebu da im je potrebna pomoć*, uzeli su *privatne instrukcije izvan škole*. Nadalje, učenici su naveli da *pomoć mogu potražiti u školi te se obratiti svojim učiteljima i pedagoškim savjetnicima*, a mogu sudjelovati i u *aktivnostima vršnjačkog mentorstva* u kojima učenici pomažu jedni drugima. Na pitanje *o podršci koju dobivaju od osoblja škole*, većina odgovora bila je *vrlo pozitivna*. I ovdje se *vrlo pozitivna iskustva vežu za razrednika*. *Negativni primjeri* koje su učenici navodili *povezani su sa situacijama u kojima su se sami učenici nedolično*

ponašali (i sami su to priznali) te je trebalo poduzeti neku vrstu pedagoške mjere ili aktivnosti. Treba naglasiti da učenici shvaćaju da može doći do situacija da njihovi vršnjaci Romi optuže učitelje da ih prozivaju ili da ih pošalju pedagoškom savjetniku samo zato što su Romi. Osuđuju svoje vršnjake Rome koji namjerno koriste svoje etničko podrijetlo kao izgovor za lažno optuživanje članova školskog osoblja za diskriminaciju. No, ističu i da kada se dogode incidenti u kojima su uključeni romski učenici, potrebno ih je temeljito istražiti i iznijeti sve činjenice kako bi se takve stvari izbjegle, kako zbog romskih učenika, tako i zbog školskog osoblja.

Ja mislim da je sasvim dovoljno što rade učitelji. 45 minuta traje sat i mislim da je to dovoljno, samo, recimo, treba više onako slikovito. Da ne bude samo tekst, tekst, tekst, samo prepisi. Mene su nekad ruke boljele i dođeš na drugi sat i nemaš više volju za pisati, za raditi. Mozak ti jednostavno blokira. CRO-P2

Ne, jer nismo manje vrijedni u odnosu na druge. Tako su nas tjerali da idemo u osnovnoj školi [na dodatnu nastavu]. Morao sam pohađati neke dodatne satove za pomoć, ali nije mi trebala [...] SLO-P3

Ja sam imao loše iskustvo jer sam stalno poslan [stručnoj službi] radi problema. Nikad nisam došao radi nekog uspjeha ili nešto, radi dobrog. Uvijek kad bi radi lošeg došao. Ali uvijek bi porazgovarali i dogovorili. Uvijek je dobro završilo. Došao sam zbog problema i problem smo riješili. Nikad nisam mislio da stručna služba radi nešto loše [...] CRO-P3

To uopće ne bi ni trebalo reći da je [netko poslan stručnoj službi] zato jer smo mi to Romi, jer kao ljudi nas zbog toga ne prihvaćaju ili se ne žele družiti. Ne bi trebali to govoriti da je to zbog toga jer smo Romi. Zato jer sam Rom ti ne može biti uvijek izgovor. Ja osobno nisam imala takvih problema jer sam Romkinja. Uključena sam u dosta aktivnosti. Prihvatili su me i u školi i prijatelji dok sam došla kod tete. I dobila

sam podršku od njih. I tako. U srednjoj sam dobila još veću podršku od razreda i učiteljica. Mislim da nitko nije od učitelja takav, da nas diskriminira. CRO-P1

A kada je netko poslan [stručnoj službi] i bude rekao da je to zbog toga jer je Rom, možda, on je bio u tom razredu i najbolje zna što se dogodilo i možda nije samo on bio taj koji je izazvao, možda bude mislio da je samo on poslan jer je Rom. Možda reagira zašto je samo on poslan zbog tog problema. A možda učitelj ne shvaća da nije samo on bio kriv u toj priči. I onda dođeš pedagogu, ispričaš se i objasniš da nisi samo ti krivac, a ostali šute. Tako i kod zlostavljanja, bez obzira jesi li nacionalna manjina ili Hrvat, moraš reći što je bilo i tko je sve sudjelovao. CRO-P2

Ne sviđa mi se pedagoška savjetnica, kritizirala me pred bakom i djedom. Ali uvijek prvo tražim pomoć od razrednika. SLO-P1

Probleme pokušavamo riješiti međusobno u razredu. Inače se prvo povjerim pedagoškom savjetniku u školi koji mi je već pomogao u prošlosti. Također nam redovito, barem dva puta mjesečno, šalje prezentacije fakulteta i tako nas potiče da ga nastavimo obrazovanje. SLO-P5

Obraćam se razrednici, ako ima potrebe da se kome iz škole obratimo. Također nas je potaknula da nastavimo školovanje. SLO-P6

ROMSKI POMAGAČI

Neki od učenika Roma koji su sudjelovali u fokus grupama tijekom pohađanja osnovne škole imali su romskog pomagača. Njihova iskustva iz osnovne škole stoga su također raznolika. Pozitivniji osjećaji prema romskim pomagačima prisutni su kod učenika iz Hrvatske, koji su izjavili da su im romski pomagači pomogli u prevođenju s hrvatskog na romski i obrnuto. Napomenuli su i da su ih romski pomagači štitili od neželjenih primjedbi na satu, te su ih

pratili u školu i iz škole. Samo je jedna romska učenica iz Slovenije izrazio vrlo pozitivno mišljenje o romskim pomagačima. Učenica je izjavila da bez romskog pomagača ne bi mogla obavljati školske obveze te ih vidi kao nezamjenjivu podršku. Međutim, prekoračenje svoje uloge i obavljanje školskih obaveza umjesto učenika jedan je od najvećih razloga negativnih iskustava nekih romskih učenika sa svojim romskim pomagačima. Također su se osjećali izolirano, jer su umjesto s vršnjacima iz razreda morali komunicirati s romskim pomagačem. Na kraju, neki su učenici smatrali da im ne treba nikakva dodatna pomoć i frustriralo ih je to što ju imaju te su imali osjećaj da su prisiljeni raditi s romskim pomagačem samo zato što su i sami Romi. Svi učenici su se jednoglasno izjasnili da ne vide smisao romskog pomagača u srednjoj školi. Iza toga stoje dva glavna razloga. Prvo, učenici iz Hrvatske romskog pomagača doživljavaju kao jezičnog posrednika koji pomaže pri prevođenju u osnovnoj školi. Drže da bi svi romski učenici do završetka osnovne škole trebali dovoljno dobro vladati hrvatskim jezikom da im ne treba romski pomagač. Slijedom toga, ne bi trebala postojati potreba za romskim pomagačem u srednjoj školi. Drugi razlog zašto romski učenici odbijaju ideju romskog pomagača u srednjoj školi je nedostatak osjećaja samostalnosti. To je češće kod učenika iz Slovenije koji objašnjavaju da im učitelji i školsko osoblje pružaju dovoljno podrške te da im dodatna pomoć romskog pomagača nije potrebna. Tvrde da romski pomagači ne mogu vječno pomagati i da bi zauzvrat zapravo mogli naštetiti njihovom osjećaju neovisnosti.

Da, od prvog do četvrtog razreda smo imali [romskog pomagača] i on je isto nama to prevodio jer od prvog do drugog razreda mi nismo znali hrvatski jezik. To je nama bilo teško. Učiteljica se stalno mučila i on je bio tu da pomogne s jezikom. Romski pomagači su nas pratili od kuće do škole i od škole do kuće jer smo išli pješice do škole. I to su služili oni. CRO-P3

Jedva sam čekala da me u određeno vrijeme maknu s nastave kako bih bila s romskom pomagačicom koja mi je stvarno pomogla. Meni osobno je puno pomogla,

bez nje ne bih mogla završiti osnovnu školu. Također sam puno bolje razumjela njezina objašnjenja jer je odvojila vrijeme za mene. Ponekad je već napravila neke zadatke umjesto nas i samo ih poslala učiteljima. Kad je bila uz mene na usmenom ispitu, bilo mi je lakše jer mi je bila podrška i kad sam izlagala poster. SLO-P1

Bilo je dobro [imati romsku pomagačicu], ali mnogo je puta radila stvari za nas i davala nam rješenja. Ali bilo je čudno što su nas udaljili s nastave. Ali iskreno, ne nedostaje mi u srednjoj školi. SLO-P4

Iskreno, rekao bih da sam bio traumatiziran, bilo mi je čudno jer sam se osjećao kao da sam u specijalnoj školi. Imao sam vršnjake iz razreda koji su bili još „više ubogi“, ali nisu imali dodatnu pomoć. Osjećao sam se izolirano jer sam tijekom nastave izlazio do pomagača i dan danas ne znam koja je bila svrha tih sati. Ponekad je i sjedila do mene u razredu, odmah, ako si Rom, došla je, nitko ništa nije pitao. SLO-P6

Ne, [ne treba nam romski pomagač u srednjoj školi]. Mislim da smo već zreli i da znamo što hoćemo i da nam ne treba takva pomoć. CRO-P1

Romski pomagač služi samo za prevesti, a mi u srednjoj hrvatski jezik znamo. CRO-P3

Ne [ne treba nam romski pomagač u srednjoj školi] jer dobivamo dovoljno pomoći od učitelja, prijatelja i vršnjaka iz razreda. Moramo se malo osamostaliti jer ja bez nje [u osnovnoj školi] stvarno nisam mogla ništa. SLO-P1

Ne, jer ako ne možemo završiti srednju školu, ne trebamo je uopće upisivati jer nam neće pomoći [kasnije u životu] ni na poslu. SLO-P5

SPECIFIČNOSTI RADA S UČENICIMA ROMIMA

Romski učenici smatraju da bi učitelji trebali znati njihov "CV": odakle dolaze, romsko podrijetlo, obiteljsku situaciju, financijsku situaciju te jezične i druge prepreke s kojima se mogu susresti. Znanje i uvid u takve teme mogli bi pomoći u smanjenju predrasuda koje neki učitelji, u očima učenika, mogu razviti i/ili imati prema njima. Jedan od primjera koje su učenici naveli je kada je riječ o trudnoći koja je utjecala na odluku učenice o daljnjem školovanju. Priznaju da u pojedinim romskim zajednicama i naseljima možda prisutno shvaćanje da trudnoća treba imati prioritet nad završetkom školovanja, ali se ne može smatrati općim pravilom. Slično se vodila i rasprava o tome kako romski učenici mogu (zlo)upotrijebiti novac od stipendija. Ovdje su učenici naglasili da to ovisi o obiteljskoj dinamici i vrijednostima. Učenici su naglasili da su roditelji ti koji trebaju brinuti o svojoj djeci dok se školuju. Učenici su naveli negativne primjere u kojima su roditelji oduzimali novac od stipendije djeci i trošili ga na razne vrste supstanci. Učenici su također istaknuli da bi učitelji trebali biti svjesni dinamike unutar romskih naselja. Trebaju uzeti u obzir i situacije u kojima učenici ne mogu zaspati do kasno jer se u romskom naselju održavaju kasnonoćne fešte, a učenici sljedeći dan na nastavu dolaze pospani. Naposljetku, učenici smatraju da bi od pomoći učiteljima moglo biti od pomoći da znaju specifične obrazovne potrebe učenika te da bi organiziranje dana otvorenih vrata u koje se mogu uključiti i roditelji moglo pozitivno utjecati na obrazovanje romskih učenika.

Roditelji su oni koji te odgajaju, a ne oni koji te iskorištavaju zbog financija. Roditelji su ti koji djeci moraju pružiti sve djeci. Nemaš odjeću, idem ti kupiti. Romski roditelji moraju potrošiti na djecu. Roditelji su tu da moraju kupiti odjeću, ne bi sada netko od svoje stipendije trebao kupovati sebi odjeću. Ne bi djeca sebi trebala kupovati. Barem dok se školuješ. Dok sam ja bila doma, novce su dobivali roditelji. Tata je uzeo novce, nismo imali ništa za jesti, bili smo gladni, išli smo krasti kruha da budemo siti. Na nas ništa nije trošio, sve je trošio na alkohol. Puno toga ima i dan danas to postoji

u romskim naseljima. Događa se često da muževi popiju sve novce, kasino i sve to.
CRO-P1

[...] moja mama, recimo, nije završila srednju školu, moja mama je završila osnovnu. Htjela je pohađati srednju, u prvom polugodištu je nešto je bila pa se ispisala, ali to je bilo poticaj njoj da njeno dijete ne bude tako kao ona. Razumijete, a nekome je stvarno na početku „što će ti škola, budemo doma, budemo išli s biciklom, budemo prosili“. Netko od roditelja se boji da otkud im novci da nastavi obrazovanje, bolje nemoj ići. CRO-P2

Kako se ponašate prema drugoj djeci tako se treba ponašati i prema nacionalnoj manjini. Tu ne smije biti razlike. CRO-P2

Vezano za upotrebu jezika, učenici su svjesni važnosti službenog jezika u svojim zemljama; međutim, romski je jezik dio njihovog identiteta i smatraju da bi i učitelji trebali učiniti korak prema učenju romskog jezika. Korištenje romskog jezika i sudjelovanje u aktivnostima koje uključuju romsku kulturu jačaju njihov osjećaj pripadnosti romskoj zajednici i njihov romski identitet. Jedna od učenica ispričala je kako je o njoj snimljen film dok je pohađala osnovnu školu. Izjavila je da joj je to ne samo donijelo osjećaj ponosa, već i motiviralo druge učitelje i učenike da nauče više o njoj i njezinom romskom podrijetlu. Nažalost, učenici nisu naišli na učitelja koji govori romski jezik. Bilo je slučajeva da je učitelj znao neke riječi ili izraze, ali njihovo poznavanje romskog nije bilo na takvoj razini da bi mogli održati razgovor. Neki su učitelji bili zainteresirani za učenje romskog jezika i romski su ih učenici rado naučili nekoliko riječi ili fraza.

Možda imam problem, svaki put kad govorim [nije pravilan slovenski], ne znam kako pravilno govoriti i objašnjavati na slovenskom. Učitelji ponekad ne razumiju da ne govorim pravilno slovenski i onda me čudno gledaju. SLO-P1

Recimo što se tiče jezika, mislim da učitelji ne bi mogli znati romski, s obzirom da živimo u Sloveniji i da je slovenski nacionalni jezik, moramo raditi na slovenskom isto kao i oni na romskom. SLO-P5

Kad bi netko govorio romski, kroz to bi mogao razvijati svoju nacionalnu pripadnost romskom narodu, jer ja prije nisam imao tu priliku. SLO-P6

U osnovnoj su čak i film o meni snimili. Morala sam i romski pričati. I njima je to bilo fascinantno. Mene je mama učila s šest godina mijesiti tijesto, kruh i tako dalje. Njima je to bilo jako lijepo što ja to znam. O meni su snimili i taj film. Ali sam znala i učiti romski druge učenike. To je njima bilo zanimljivo.

Bilo bi zanimljivo da učenici isto malo nauče nešto o romskoj kulturi. Učitelji se možda nisu interesirali za romske riječi, ali učenici da, jako puno. CRO-P2

U osnovnoj su neki učitelji bili zainteresirani da nauče romski. Bili smo pola pola u razredu, pola razreda Roma, pola Hrvata. Pričali smo romski. I onda je učitelja zainteresiralo i onda smo mi njega malo učili. CRO-P3

Na pitanje jesu li se susreli s dodatnim ili drugačijim izazovima u usporedbi s vršnjacima koji nisu Romi, romski učenici daju različite odgovore. Njihovi su odgovori uglavnom bili vezani za određene situacije, npr. imaju strože roditelje pa ne smiju izlaziti s prijateljima. Učenici Romi bili su suglasni da se ne osjećaju diskriminiranim u školi, ali su ipak naveli neka negativna iskustva koja su imali, npr. nemogućnost dobivanja prakse jer su Romi, što je objašnjeno u prethodnim odjeljcima. Jedna od učenica tvrdi da je, iako je Romkinja, možda imala bolji tretman jer je pokazala da ima ambicije i da se trudi. Na kraju je jedan od učenika ponovio da se prema drugima trebamo ponašati onako kako želimo da se drugi ponašaju prema nama. Svi su se učenici složili s ovom tvrdnjom.

Kako se drugi ponašaju [loše] prema nama, ne možemo si dozvoliti da im vraćamo istom mjerom. Ako se oni ponašaju prema nama, ne smijemo se mi tako ponašati i prema njima. Moramo mi biti pošteni. CRO-P1

ZAKLJUČCI

Analizirajući odgovore 32 osobe koje su sudjelovale u 4 fokus grupe, ubrzo smo uvidjeli bogatstvo koje njihove izjave predstavljaju i dragocjene uvide koje nam pružaju. Iz tog smo razloga odlučili rezultate fokus grupa ispreplesti pričama učitelja i učenika. Iako ograničenog opsega, provedene fokus grupe pružile su vrijedne podatke o tome kako možemo osnažiti i pozitivno utjecati na romske učenike i njihove učitelje. Stoga se ključne točke iz provedenih fokus grupa mogu sažeti na sljedeći način:

Postojanje socioekonomskih izazova kao što su siromaštvo, diskriminacija i ograničen pristup obrazovanju. Poučavanje romskih učenika u srednjoj školi zahtijeva holistički pristup, koji uzima u obzir različite potrebe i podrijetlo učenika. Izazovi s kojima se romski učenici mogu suočiti mogu utjecati na njihov akademski uspjeh i opću dobrobit, stoga je važno da učitelji budu svjesni ovih pitanja i da budu osjetljivi na njih.

Kulturna i jezična raznolikost romske zajednice. Učitelji bi trebali biti svjesni jezičnog i kulturnog podrijetla svojih učenika i pružiti im odgovarajuću podršku kako bi im pomogli da uspiju u obrazovanju. Učitelji trebaju afirmirati i reafirmirati u svojim učionicama da različitost treba shvatiti kao vrijednost od koje svi imaju koristi.

Osnaživanje kroz pružanje mogućnosti. Nemojte se fokusirati samo na slabosti učenika i područja u kojima im je potreban napredak. Pružite im prilike gdje mogu sudjelovati aktivnostima na način na koji mogu ispuniti svoj maksimalni obrazovni potencijal. To može dovesti do povećanja njihove razine motivacije i participacije.

Prepoznavanje i rješavanje stereotipa i predrasuda koje mogu postojati u učionici. Nijedan se učenik ne smije osjećati diskriminiranim u razredu. Ovi

stereotipi i predrasude mogu negativno utjecati na samopoštovanje i akademski uspjeh romskih učenika, stoga je važno da učitelji aktivno rade na stvaranju inkluzivnog okruženja gdje se svi učenici mogu osjećati dobrodošlim.

Učinkovite strategije poučavanja romskih učenika. One mogu uključivati korištenje različitih nastavnih metoda i resursa, kao što su vizualna pomagala, praktične aktivnosti i grupni rad, kako bi se uključili učenici i zadovoljile njihove različite obrazovne potrebe i sposobnosti. Diferencijacija nastave, pružanje podrške razvoju jezika i davanje prilika učenicima da podijele svoja kulturološka iskustva i perspektive također mogu pomoći u poboljšanju njihovih obrazovnih rezultata.

Pozitivni odnosi s romskim učenicima i njihovim obiteljima. Ovo se može postići redovitom komunikacijom s roditeljima, pokazivanjem interesa za njihovu kulturu, jezik, običaje te pružanjem mogućnosti da se obitelji uključe u obrazovanje svoje djece. Učitelji uvijek trebaju imati na umu da je obitelj gotovo uvijek ključni motivator za nastavak školovanja učenika.

Zaključno, učinkovito poučavanje romskih učenika zahtijeva razumijevanje njihovog kulturnog i jezičnog podrijetla, društveno-ekonomskih izazova s kojima se susreću te rješavanje stereotipa i predrasuda. Ono također zahtijeva korištenje učinkovitih strategija poučavanja koje uzimaju u obzir njihovu kulturu te izgradnju pozitivnih odnosa s učenicima i njihovim obiteljima. Posljednji ključni dio jest aktivno uključivanje roditelja i zajednice u obrazovanje romskih učenika. Na kraju, kada se osvrnemo na rezultate ovih fokus grupa, valja još jednom naglasiti da se radi o pričama učitelja i romskih učenika iz samo dvije srednje škole. Postoje još tisuće i tisuće priča koje treba ispričati, glasova čuti i lekcija kako uspješno podržati romske učenike u njihovom srednjoškolskom obrazovanju naučiti.

IZVORI

- Braun, V. & Clarke, V. 2006. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2). https://www.researchgate.net/publication/235356393_Using_thematic_analysis_in_psychology [online]
- Družinec, V. 2019. Pregled empirijskih istraživanja kulture škole. *Školski vjesnik: časopis za pedagoški teoriju i praksu*, 68 (2). <https://hrcak.srce.hr/clanak/341537> [online]
- European Commission. 2020. EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation for 2020 – 2030. https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu_en [online]
- European Union Agency for Fundamental Rights. 2022. Roma in 10 European Countries – Main results. <https://fra.europa.eu/en/publication/2022/roma-survey-findings> [online]
- Grabeljšek, V. 2014. Šolska kultura in klima v slovenskih srednjih šolah: magistrsko delo. Ljubljana: Univerza u Ljubljani. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=24854> [online]
- Kranjc, T. 2019. Šolska kultura in klima. *Vzgoja in izobraževanje*, 50(1). <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Q4F583VE> [online]
- Stewart, D.W. & Shamdasani, P.N. 2015. *Focus Groups: Theory and Practice*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE.
- Vujičić, L. 2008. Kultura odgojno-obrazovne ustanove I kvaliteta promjena odgojno-obrazovne prakse. *Pedagoška istraživanja*, 5(1). <https://hrcak.srce.hr/clanak/174783> [online]

ANALYSIS OF FOCUS GROUPS WITH TEACHERS

FACING DIFFICULTIES IN TEACHING ROMA,
AND FOCUS GROUPS WITH ROMA PUPILS
WHO HAVE FINISHED OR ARE STILL
ATTENDING SECONDARY SCHOOL

HEDROM

HIGHER EDUCATION FOR ROMA

Erasmus+

Analysis of focus groups with teachers facing difficulties in teaching Roma, and focus groups with Roma pupils who have finished are still attending secondary school

INTRODUCTION

As part of the “Higher Education of Roma” project co-financed under the Erasmus+ KA2 programme of the European Union, focus groups in Croatia and Slovenia were held. Primarily intended to only conduct focus groups with secondary school teachers who have Roma pupils in their classrooms, it was realized in the early stages of the implementation phase of the project that a voice of those who are researched also needs to be included. For this reason, additional focus groups were organized where the pupils, former and current ones, could share their insights about secondary (vocational) education of Roma people, namely the identification of reasons and causes behind the difficulties and failures in the educational process. By implementing their insights from focus groups, together with other project activities that directly include pupils, a triangulation of data was achieved, which in turn enabled a multi-view perspective of the topic at hand. Moreover, this was implemented with the expectation that this multifaceted approach would contribute to the overall quality of the project activities to come and the project itself.

CONTEXT

Taking into the account all the specifics of the Roma community in Europe (European Commission, 2020) and the individual characteristics of a certain Roma community that may manifest on a national, regional or even at a local level (see, e.g., European Union Agency for Fundamental Rights, 2022), it must be emphasized that the focus groups were conducted on a school level: Gospodarska škola from Čakovec, Croatia, and Dvojezična srednja šola Lendava / Ketnyelvu Kozepiskola Lendva from Lendava, Slovenia. When observing a school as an institution, attention must be drawn to the fact that a school is at

the same time both an educational institution and an individual institution which has a special organization of school life and its own attitude towards the external environment (attitudes and beliefs of the social community and people within the institution, cultural norms of the school and relationships between members of the educational institution, etc.), i.e., its own specific culture that is different from the culture of other schools and according to which the school is a unique entity that differentiates itself from others (see, e.g. Vujičić, 2008; Grabeljšek, 2014; Družinec, 2019; Kranjc, 2019). Taking into the considerations both the specifics and the characteristics of Roma on a national, regional, and local level, and the cultural systems that these two schools present, we planned, implemented, and analysed the two types of focus groups with the intention to find common denominators that were identified only in the focus groups at hand. In other words, we did not put an emphasis on comparing the results of the focus groups with other secondary research that was conducted in other school or national settings. By focusing only on acquired data, we have affirmed the insights, beliefs, and stories shared by our participants as valid and precious. We view the results derived from these focus groups as a valuable resource not only for the implementation of future project activities, such as the modification of the GEM manual, but also as a potential example of good practice and a testament that in order to tackle the challenges the Roma face, a differentiated and appropriate approach is needed.

The remainder of the report is structured as follows. A brief methodology will be presented, with a focus on the research tools, steps in the analysis and presentation of the results. The analysis of the focus groups will be given – first for the teachers involved, later for the pupils. Finally, lessons learned from the focus groups will be presented as a short set of conclusions.

METHODOLOGY

Focus groups, as a means of qualitative data collection, present a popular tool for gathering data across a wide range of academic and applied research areas (Stewart & Shamdasani, 2015). This type of data collection allows access to richer and more nuanced data from the participants. By creating a forum where each voice can be heard, opinion shared and discussion take place, a focus group was deemed as the optimal methodological tool for acquiring data. Following the established format and guidelines, four focus groups were conducted:

- 9 vocational teachers from Gospodarska škola Čakovec (Croatia);
- 12 vocational teachers from Dvojezična srednja šola Lendava (Slovenia);
- 5 Roma pupils from Gospodarska škola Čakovec (Croatia);
- 6 Roma pupils from Dvojezična srednja šola Lendava (Slovenia).

The goal of the focus groups conducted was to find out what are the most common challenges teachers face with Roma pupils, how they solve them and how successful they are, how they understand their problems, etc., both from the teachers' point of view and the pupils'. The results of analysis would then be applied in the next steps of project implementation. In order to conduct focus groups, two sets of protocols were created and administrated – one for the focus group with the teachers, the other one with the pupils. Both of them contained a common set of instructions for the moderators, including the information they need to disclose to the participants – the project information, purpose and aim of focus groups, voluntary principle and ability to abandon the focus group at any time, anonymity principle, how the data will be used, how they can obtain feedback and other information vital before the focus group starts. The second part of the protocols consisted of questions tailored to the target groups – vocational secondary school teachers and Roma pupils, respectively. When it was needed, moderators explained and/or encouraged participants to share their opinions and insights. It was emphasized at the start of the focus

groups that direct and honest answers are being asked from them. Both sets of questions were in line with the goals of the focus groups and were aimed at identifying and seeking solutions to educational challenges Roma pupils face in the secondary school setting.

Each focus group lasted in average for 90 minutes. Moderators took notes and used a mobile device or a voice recorder to record the sessions. Participants were informed beforehand that audio recordings of the focus groups will be made, and each participant gave their oral consent. The audio recordings were later transcribed into a text file. When processing and analysing data collected in the focus groups, a qualitative method of thematic analysis was used, which accessed data through identifying, coding, analysing and reporting the statements of respondents or topics (codes) that were recognized within the collected data (Braun and Clarke, 2006). Thematic analysis was chosen as a suitable method of data analysis as it allows for obtaining information about the way of thinking about a particular group on the subject of research as it enables access to experiences, meanings, insights and reality of respondents of research (Braun and Clarke, 2006).

The statements of the participants will be presented according to the questions asked/categories set. When it is applicable, a quote of a participant may be included for illustration purposes. In order to preserve the anonymity of the subjects, some information in their quotes may be redacted. When referring to the participants, pseudonyms will be used. In order to further maintain their anonymity, when applicable, the grammatical gender will be omitted. The results will be presented separately for the teachers and the pupils. Each section will start with general remarks and additional information about the focus groups, and the data will be presented according to the questions asked and/or categories identified. Parts in *italics* signify codes derived from the participants of the focus groups.

RESULTS: FOCUS GROUPS WITH TEACHERS

A total of 21 teachers – 9 teachers from Gospodarska škola Čakovec (Croatia) and 12 teachers from Dvojezična srednja šola Lendava (Slovenia) – participated in the focus groups. The teachers who participated in the focus groups were assigned pseudonyms, e.g., CRO-T1, SLO-T4. Only one focus group was organized in each country, which averaged 50 minutes.

SPECIFICS OF WORKING WITH ROMA PUPILS

The participants discussed topics related to the specifics of teaching Roma pupils. Teachers in both groups agreed that *the lack of work habits* and *the lack of school supplies* presented a great issue.

I think that the first drawback is the delay in obtaining textbooks, so that at the beginning of the school year some pupils still do not have textbooks [...] specifically, in my classes, I assign questions from textbooks as homework and these pupils cannot solve them. Some of the Roma pupils don't even have a mobile phone, so they can't even take a picture of someone's textbook to see what the homework assignments are, and that means that they aren't even included in the class [messaging] group, which most classes have, and so they can't make arrangements with the other pupils in the class about doing tasks or anything else. CRO-T1

Lower attendance at classes; at the beginning they still go, but then less and less, dropouts happen. Then they don't have the necessary school supplies and tools, even though some of their classmates don't have them either. SLO-T1

Pupils lacking necessary school supplies and/or irregularly bringing them to the school may be indicative of their lower purchasing power, when compared to the majority population. Some suggestions were provided during the focus groups how to mitigate such negative effects. One of the ideas presented involves *allocating time and space during the breaks for*

pupils who do not yet have their textbooks to copy the homework assignments. A positive example of copying the necessary material was also presented. When a pupil does not have the necessary textbook or workbook, *the teacher provides a copy of needed learning material.* This, however, must not be viewed as a common practice as it does not exempt pupils from bringing textbooks and other needed supplies to school, but as a temporary measure to secure that they can follow along during the class.

However, teachers from Slovenia emphasize that such problems can also be observed with other pupils. For this reason, the majority of the Slovenian teachers surveyed said that they *do not employ any special methods when working with Roma pupils* as the problems they face in the educational system do not deviate greatly from the problems pupils from the majority population deal with. It is worth noting here that the overall numbers of Roma pupils are highly greater at Gospodarska škola Čakovec when compared to Dvojezična srednja šola Lendava (see the report on the enrolment of Roma pupils for the exact number and an in-depth analysis). On the other hand, the lack of school supplies which involve necessary tools and devices presented a major issue, which was especially evident during the initial lockdowns in 2020.

[...] there were big problems with online classes [...] no sharing of information, no mobile phones, no network access [...] it didn't work [talking about classes]. CRO-T5

[...] the lack of those necessities, especially the computer, or those who got it, treated it irresponsibly by some. SLO-T3

Three other major areas that teachers emphasized when talking about the specifics of working with Roma pupils were *the language barrier, lack of family support* and the *drop-out trends*. Both focus groups affirmed that Roma pupils face a bigger risk to drop-out of secondary school, to be left behind a year or to switch their educational track (see the report on the enrolment of Roma pupils for the exact number and an in-depth analysis of such

trends). In part, teachers have identified the difficulty Roma pupils have when acquiring new knowledge, as they lack the primary school foundations the majority population pupils have. Such situations require teachers to put in additional effort and time during class to enable Roma pupils to learn material they should have already been familiar with.

T3: [...] Last year I had a wonderful class, there were good pupils, at the halfway mark, at the end of the semester, how many remained, how many left?

T4: Half of them left.

T3: Five, six Roma women and today...

T4: Now there are 3 of them left, and there was a full class. [discussion between CRO-T3 and CRO-T4]

It has often happened to me that I have to go back to some basics and start from the very beginning, which they should have done in primary school, and only then can I move on, so that those pupils who have already adopted it find that part boring [...]

CRO-T4

A participant from Slovenia emphasized that in such cases, *the role of the home room teacher is crucial*. Here it is important to include Roma pupils in as many classroom activities as possible, having in mind their abilities, skills, and interests, in order to develop the sense of belonging in the classroom, in the school, and in the educational system. The end goal of creating the environment for such activities is to *provide opportunities for Roma pupils to show that they are independent and capable*. This in turn will combat *the lack of persistence and the feeling of purposelessness Roma pupils may experience* during their secondary level education.

They need a lot of motivation, encouragement, [you need] constantly reminding them about certain matters, and sometimes you have to talk to them a lot, they like to talk so much, sometimes about some family matters, and sometimes about love affairs [...] SLO-T2

The language barrier is the next major area the teachers identified when talking about the specifics of working with Roma pupils. Both groups agreed that *the language abilities of Roma pupils are lower when compared to their majority population peers*. This is evident in both writing and speaking. As illustrated in the examples below, the language barrier hinders Roma pupils to achieve their full educational potential. This was much more evident in the Croatian focus groups where teachers expressed more examples of Roma pupils being impacted proportionally to their (lack of) knowledge and usage of the Croatian language. Formulated as a rule of thumb: *the better the pupil has mastered the (official) language, the more likely the pupil will be in successfully completing their (secondary) education*.

The [language] expression yes, that's for sure. It may be more difficult for them to express themselves [asked about challenges related to the language use]. SLO-T2

We are sure [that lack of knowledge of the Croatian language is a problem], especially in the first grades when they come to our school, they simply do not understand what we are telling them. Especially when we start with some professional terminology. CRO-T2

[...] the teacher must know to somehow find a way to present them with some professional terminology. That is the first thing, and the second thing is that they write with difficulty. They will write everything they need to, but they don't know how to read it. And they simply have nothing to learn from. The material they copy is unreadable. Those are the two biggest problems. CRO-T2

They interpret it in their own way, and then they write it that way, and then when they take the exam, they actually write what they wrote in their notebook, which is not exactly what we are looking for. CRO-T4

The language barrier does not result only in *the difficulties in mastering the course material*, but it also affects the classroom dynamics. One Croatian teacher pointed out that there are instances when *the Roma pupils group together in the classroom and communicate solely in Romani*. Such instances do not occur when there is only one Roma pupil in the classroom, as then they are forced to communicate solely in Croatian. On the other hand, the levels of understanding of the Croatian language differs with the Roma pupils. *The ones who are more proficient act like language mediators*. What is important here is for teachers to communicate to them clearly the classroom rules which entail how to behave and interact in the classroom.

Sometimes, I'm alone in a class with only Roma pupils, so I have no one to talk to, I mean I don't allow Romani, but I can't escape from it, it's simply in their blood, and they have to speak to each other in Romani. [...] And then it can happen that one pupil who understands [what needs to be done in class] translates it into Romani language to the others, and that is also interesting because they don't know how to say it in Romani, but they do know how in Croatian. CRO-T3

The opinions on Roma helpers in secondary education are divided. Traditionally, Roma helpers provide educational support to pupils who are in the system of primary education. One of their roles, besides providing educational support and help to pupils they work with, is to act like language mediators/translators. Such roles in the focus groups were identified to belong to those Roma secondary school pupils whose language skills allow them to translate between the official national language – Croatian and Slovenian, respectively – and the Romani language. Croatian teachers believe that *Roma helpers can be useful only in primary school*. They associate *their role primarily with the acquisition of the Croatian*

language and to mediate socialization between pupils. They maintain that there is no need to utilize Roma helpers in such manner in secondary school, as pupils should have acquired the listed linguistic and social skills in primary school. Moreover, some believe that *Roma helpers would be counter-productive in the secondary school environment*, as they do not possess the necessary professional and course-specific knowledge to be able to provide appropriate educational help in that regard. However, the position of Roma helpers in secondary schools is much more favourable with Slovenian teachers. Some think that there is room for *Roma helpers in secondary schools, but only if they cooperate with the teachers as their support.* Here it is needed to be emphasized that such support need not be forced upon the Roma pupils, but only in cases where a Roma helper is actually needed, and it is in the pupil's best interest. However, there are also some sceptics that, based on the stories they heard, do not want Roma helpers to do homework and other school tasks instead of the pupils, as they did in primary school. They also maintain that the pupils would not like to be treated that way in secondary school, as it deprives them of the feeling of doing something successfully on their own.

It would be counterproductive to provide a Roma helper to a Roma secondary school pupil. [...] What would he manage to help that pupil? The Roma helper would not be educated about a particular profession to additionally clarify the material because the helper himself does not know it. So, it is primarily a teacher's matter. CRO-T2

From experience, as much as they themselves explained to me, it was so that they themselves did not do anything for the school, and they came to her [the Roma helper] and she herself told them all this. Basically, in primary school, they were not used to having to do something on their own. But now they have to, and I think they like it better anyway and have a better experience now in secondary school than they did when they did half of it for them. SLO-T2

The final area identified when talking about the specifics of working with Roma pupils was *the lack of family support*. Both focus groups acknowledge the role that *the personal motivation of Roma pupils* presents in their educational path; however, they emphasize *the role of the family* while also acknowledging the influence of the local Roma community. The concrete examples of when the family did not support the pupil's decision to pursue education, hindered them or was indifferent towards them will be explained in detail in the forthcoming section about negative experiences teachers had in school. The lack of such support becomes much apparent when talking about the tardiness and absenteeism of Roma pupils. One of the Croatian participants explained that we have to keep in mind that some of the Roma pupils do not live with their biological family, but many are placed in the foster families. The complexities in both types of family may influence the attitudes of the Roma pupils towards school and education in general. Both focus groups agreed that *a certain level of parenting and guidance is needed to guide Roma pupils, so they can successfully finish their secondary education*.

EXPERIENCE IN WORKING WITH ROMA PUPILS

Interestingly, teachers from both focus groups connect their positive experiences primarily with Roma pupils who have successfully finished their secondary education and/or have shown ambition to further pursue their education or a career. The reasoning for their achievements or aspirations lies in partly in their intrinsic motivation to achieve a better life for themselves. Moreover, teachers also pointed out the role of the family, who provide support for pupils in their endeavours. They also stated that it often happens that Roma pupils enrol in a three-year educational program, and then decide to continue their education and enrol in additional vocational and technical education classes because, as described by the teachers, meanwhile they mature and have ever greater goals. The school climate also has a positive effect on this, as they feel good at school and have good social relations with everyone.

My pupil [name redacted] majored in cosmetology, that girl was very active in all areas, she currently has tremendous ambitions, she has been on one [Erasmus+] mobility for 4 months, she sees herself as their employee, after two days on those initial jobs, she was already there as an animator, actor, she had a clientele already chosen, and she is really delighted, she is also delighted with the workplace itself, but also of course with the complete team. So, she's a specific child in the true sense, so I'm really happy that she's the way she is, that she's satisfied and has her own visions for the future in life. CRO-T7

[...] yesterday I watched them in the corridor, how both Roma and non-Roma function, and we have something positive that has been happening in recent years, which is that incredible friendships are made between the Roma and non-Roma population, and that is the real situation. It's true, Roma fool around, but it comes to that, you see a pupil who is in the 3rd grade, non-Roma, greets a 1st grade Roma pupil, I don't know if they were in some kind of previous relationship, family or any other type of relationship, but simply you see it's a greeting, high five, fist bump or whatever... CRO-T2

I also have the experience of arranging everything through the pupil's mother. So that he is also motivated. I also have a positive experience working with their parents or grandparents, I cooperated with a lot of them, and they really grew to my heart through these contacts. SLO-T7

But we also have cases where they are in a three-year program, but there may be some repetition of the year, and somehow they mature, and then enrol in PTI [vocational technical education], so they attend for two more years. Then maybe they mature a bit, get older and see that it makes sense to go ahead and go for PTI and be semi-technicians. SLO-T1

Negative experiences of teachers working with Roma pupils were predominantly on an individual case level. Such incidents often stem from Roma pupils not attending classes or not doing the school work properly. Often times these are the results of pupils' own actions, such as turning in an empty exam, and then complaining they received a failing grade because they were Roma. Teachers agree that in such cases they try to explain that there is no ethnic or race bias, but often the pupils insist on their side of the story. There are also Roma pupils who may deliberately provoke and obstruct the instruction process in the classroom and in turn make it difficult for other pupils, both Roma and non-Roma, to stay focused. Sometimes, these negative experiences are linked to the behaviours of pupils' parents, who act inappropriately when talking to school staff. Teachers have also identified some external reasons behind the challenges Roma pupils face through their secondary education. The teachers also mentioned the problems with finding a place for Roma pupils to conduct their internship, as some employers refused to take Roma pupils as their interns.

[...] in primary school, they seem to have to go to primary school [...] And secondary school [...] in the beginning we see that some pupils don't even get to school at all, but they did enrol, we guide them all the time, and they don't even come. I don't know if they can't cope, I wouldn't say that because we really give them more of ourselves in the beginning when they come to a new environment, new environment, new friends, new teachers, we really adapt to them as much as possible to make them as comfortable as possible. Now, does it start then [that they drop out of school], their parents, whether they incite them or they themselves, the children start saying "I'm not going to school any more, I won't go, or I want to go to my boyfriend." CRO-T3

[...] the second month I started working there was that pupil who threatened to damage my car, so I got a little scared because I didn't know how seriously I had to take it, how much it was just some empty threat or if it really came true. CRO-T8

They say they did everything, but in fact they didn't do anything. So, I have to check such matters with them several times if what they say is true. SLO-T5

It happened one summer that a parent came to school and was rude to everyone, he wasn't interested and didn't deal with his daughter for half a year, and in the end, they were loud and thought they were gods and were shouting throughout the entire school. SLO-T2

However, there is one problem, specifically in the hairdressing program because they have practical training at their employer, and it is difficult to get a place for this PUD [op. Practical training with work]. I know about one pupil who enrolled in the 2nd year and that she doesn't have it sorted. These prejudices in the environment have an effect. SLO-T3

THE NEEDS OF THE SCHOOL WHEN WORKING WITH ROMA PUPILS

Croatian teachers are avid proponents for *systematic changes regarding the treatment and support of Roma secondary school pupils*. They affirm that the teachers who provide support and try hard to have their Roma pupils finish secondary education should be praised, but that such actions cannot be left on such an individual level. They also emphasize that *financial stimulation of the Roma because of their living conditions by the state does not solve all the problems*, including the question of education. It is worth noting that they are aware of the role of the school, but maintain that *the real change has to stem from the family*. All teachers agree that *having more insight and knowledge about the Roma culture, language, and community at large can help teachers* and in turn increase the chances for Roma pupils to successfully finish their secondary education. The teachers expressed that they are open to taking courses, workshops and other educational activities. It is indeed worth mentioning *the specifics of Roma settlements that may influence the educational decisions of Roma pupils*, as well as *individual stories of Roma pupils themselves*. Here, *female pupils need to be*

spotlighted as being in double jeopardy as they are more likely to not finish their secondary school. One of the examples of good practice provided during the focus groups was to *tailor content and/or create spaces for discussion on Roma topics and issues*, as this will raise the awareness of not only the teachers, but also the peers of Roma pupils. Slovenian teachers also recommend trying to *cooperate as much as possible with the local Roma representatives* to gain further insights. Moreover, *Roma pupils themselves can actively participate in events where their culture, language and community are presented, and in celebrating Roma holidays*. This in turn will empower the Roma pupils and have a beneficial effect on their education in general.

The system needs to be fundamentally changed, unfortunately, and that is not our responsibility [...] and we cannot do anything. As they say that a fish stinks from the head, so this procedure starts from the very top of the state. So, if we stimulate the Roma population because of their living conditions in such a way as to give them everything they need financially, we have not solved the problem, we have given the problem to someone else. [...] we put a band-aid, so we passed the problem on to us, primarily the schools. CRO-T2

T3: That's what I wanted to say, meaning that those who leave the Roma settlement still have better quality families, their children are raised differently, they finish school and even go on to college or work. It is important for them to work, and it is important for them to make money.

T5: Their community is strong [...] and the way they generally look at the community, it cannot be broken, you can only get out of it if, of course, the community allows you to. For a female child, if she doesn't have the support of that nucleus, dad, mom and that, that child is done for, she will give birth at the first opportunity, at the first opportunity we marry you and you go. So, these girls need tremendous support from their environment, and if they don't have it from their parents, I think there must be

model teachers, they must see teachers as a salvation, to do something. [exchange between CRO-T3 and CRO-T5]

Let's also say that when it's Roma Day, they could also be included in it because in previous years, when it was still possible to celebrate, some of them still performed and were very proud, even if they only helped in the background because they didn't dare to go to the stage. It was really interesting, nice, it was really a holiday for them. SLO-T10

One year we even went there, to the settlement, I don't know when it was, and we had a nice sightseeing, went from house to house, talked. For example, this could be repeated. SLO-T7

RESULTS: FOCUS GROUPS WITH PUPILS

A total of 11 pupils – 5 pupils from Gospodarska škola Čakovec (Croatia) and 6 pupils from Dvojezična srednja šola Lendava (Slovenia) – participated in the focus groups. In each country, only one focus group was organized that in average lasted for 120 minutes. Both pupils who are currently enrolled, and those who have recently graduated have participated in the focus groups. The sheer duration of the focus groups proved that Roma pupils do have something to say and that their voice indeed needs to be heard when talking about issues they face in the education system. A table with essential information on the participants is provided below.

Table 3. *Information on Roma pupils who participated in the focus groups*

Designation	Educational programme	Grade
CRO-P1	Beautician	Graduated
CRO-P2	Hairdresser	Graduated

CRO-P3	Motor vehicle driver	Graduated
CRO-P4	Assistant gardener	1 st grade
CRO-P5	Traffic technician	Graduated
SLO-P1	Hairdresser	1 st grade
SLO-P2	Hairdresser	1 st grade
SLO-P3	Hairdresser	1 st grade
SLO-P4	Merchant	3 rd grade
SLO-P5	Preschool education	2 nd grade
SLO-P6	Economic technician	2 nd grade

CONTINUING EDUCATION

When asked why they decided to pursue secondary education, the pupils showed high levels of (self-)awareness. Among their answers, a *sense that they need to finish not only primary education, but secondary as well* was present. Some pupils indicated that this drive to continue and/or finish secondary education stems from their *parents, who encouraged them to pursue education in order to have a better life*. The pupils from both focus groups acknowledged the *need of a secondary school diploma in order to get a (better) job*. Not only will a secondary school diploma allow them more job opportunities, but they also believe it will allow them higher levels of independence, allow them to have more saying in planning their future, which will be shown in experiencing a feeling of pride and/or success. For some, *the desire to successfully finish secondary education stems from wanting to have a different life than what they are used to in their community*.

I think that all of us need to finish not only primary school, but also secondary school because, for example, if we want to get a job one day, we need to have at least some education. We need to finish at least something. CRO-P1

Well, I forced myself to go to secondary school for the sake of culture, family, discipline and for the sake of the future. Because without school, you cannot get a job. I didn't weigh whether or not I would go to secondary school. I knew immediately. The parents confirmed this right away. CRO-P3

I need the money. I have to go to work to earn money. My grandmother won't give it to me. This motivated me to be successful in school. SLO-P1

Employment, so that I will not just sit at home, that I will spend at least half a day with the children in kindergarten [working], learn something new. SLO-P5

A great source of influence behind their choice of secondary school were *pupils' parents, who encouraged them to pursue their education. Some of the parents had the same or similar occupation the pupils enrolled to study for, while some pupils saw their choice of occupation as an extension of work they already do at home. Although parents helped them with their choice of future occupation to a great extent, pupils also stated that they consulted their extended family members, peers who have enrolled or finished the desired program, primary school teachers, and Roma helpers in primary school. Such examples can be found with both the Croatian pupils who participated in the focus group, and with their Slovenian peers. Moreover, pupils also disclosed that the choice of secondary school was also affected by their educational aptitude, certain health limitations, and their own desire to enter a certain profession. A major influence on their choice of secondary school were employment possibilities. Some of the pupils shared that they want to and/or plan to continue their education after secondary school.*

I enjoy applying makeup and doing hairstyles, between [becoming a merchant] and this course [to become a hairdresser], I was more interested in hairdressing. SLO-P1

I didn't have the best grades in primary school, so I decided to choose a course that would be suitable for me, i.e., a three-year course, and now I want to continue my education. SLO-P4

I think I knew that I would enrol in a four-year [course], but I wasn't sure which one. But there was also a big influence from my grandfather, father and uncle, who are in [the] traffic [business], so it prevailed a bit. At first, I wanted to enrol as a driver myself, but it's a three-year school, and my dad told me to enrol in a four-year school because it's still a better school. Because you can always continue your education. CRO-P5

When asked if they had enough useful information to choose a secondary school or program, the answers were mixed. The pupils named several sources of information, with *older friends, siblings and school staff* being the most frequently mentioned. The pupils most often consulted their acquaintances who have finished their desired school or program. Pupils could also acquire information by attending events such as *open school days*, or participate in the activities of *professional orientation*. It is worth mentioning that during the COVID-19 lockdowns, such in-person activities were limited or not held at all. The Slovenian pupils, who are all currently enrolled in secondary education, participated in online activities. Croatian pupils who have graduated added that they advise others when asked about school advice and advocate that education is important in life.

My sister advised me [to which secondary school to enrol] because she also graduated from cosmetology school 9 or 10 years ago. She also gave me some advice, I asked her if it was difficult, what the subjects were like, and she told me everything about that course. So, I wasn't afraid. CRO-P1

This information was given to us by teachers in primary school, and they also visited us from secondary schools. I think it was some project. We also had a professional orientation. We were also at open days. The school counsellor provided us access to her computer and there we could access the information. CRO-P3

In primary school, they didn't present anything in particular, only via Zoom when there were open days, on which we got enough information. SLO-P2

I attended the open day via Zoom. [...] We also solved the questionnaire [on profession selection], but I don't remember what I got for the result. SLO-P3

My friends from the eighth grade, if they want to enrol in an education program and if they want to become drivers, they come to me and ask former drivers. And then I tell them how difficult it is, what the program is like, what the teachers are like. I then tell them to enrol, but that they must study. I tell them that if you studied in primary school, then you will also study in secondary school. I am an example to them because I failed the first grade, but I tried, and then I show them that they should also try. I also told them which subjects were difficult, let's say if they don't pass the regulations in the second grade, they can fail the grade, and they have to serious not to come to this. They looked at me a little strangely, but in the end they decided and enrolled. CRO-P3

PUPILS' EXPERIENCES FROM SECONDARY SCHOOL

When asked about *their choice of school and/or program*, all pupils said they were *satisfied with it*. Here, *pupils shared their stories* where one of them successfully graduated, although he failed a grade, and some of them who graduated disclosed the job opportunities their secondary school diploma offered them. In their comparison of secondary school and primary school, *the majority of the pupils stated that secondary school teachers seem to have a more relaxed and casual demeanour when teaching*. For Slovenian pupils, secondary

school is much easier in terms of getting a passing or a good grade. They list reasons behind this as teachers explaining better and being more understanding. Furthermore, they are encouraged to share more of their opinions and skills. On the other hand, some Croatian pupils stated that *primary school was much easier in comparison to secondary school*. They said that they had more lenient assignments, did not have to put in so much effort, and some had a helper, which in turn translated to better grades. Consequently, pupils felt they were not prepared to enrol into secondary school, found the teachers in secondary school to be more demanding and tasks they had to do more challenging. Here it is also worth mentioning *the challenges and discrimination several Roma pupils mentioned when trying to get a mandatory internship* in order to complete their education, which itself is very discouraging to current and future secondary school Roma pupils.

Honestly, I am overjoyed [because I have my secondary school education completed] because even though I have a child, and I am also pregnant, you can always find a job. And that's it. CRO-P2

The atmosphere is more relaxed [in secondary school], the teachers stand up for me more, they help me find additional dates for assessments if we can't make it. In primary school, my Roma classmate and I always wrote separately, the teachers sometimes solved the control tasks for us by themselves for 2 [passing grade], they didn't give us material, "because we don't need it", but in secondary school I can show what I know, they don't gift me grades, but I can really prove myself. SLO-P5

I had problems with my skin colour. So, before you enrol in the hairdressing course, you basically need to find an internship. We went through [city name redacted] and no one wanted to hire me because I'm Roma. When I spoke on the phone, maybe they didn't hear that I was Roma, so they told me to come for an interview. And when they saw me live, suddenly there was a lot of work, we can't find another intern now,

there's always something going on. And you cannot enrol in the hairdressing course without an internship contract. CRO-P2

My dad, he was looking for a job as a driver for a couple of years. He found his first job in [city name redacted]. Nobody hired him here at home because he is Roma. Nobody wanted to give him a truck. Later, when they saw that he was a good driver, they wanted to hire him. Then everyone contacted him. He has been working abroad in Austria for a couple of years now. At first, no one would hire him. CRO-P5

When comparing teachers' approaches in primary school and secondary school, respectively, *pupils agree that secondary school teachers enable more interactive classes where pupils have more opportunities to share their opinions*. Pupils note that there were some primary teachers that made them copy entire slides or sheets of papers, and that they found that approach very tedious and tiresome. As they attend vocational schools, their classes are not only theoretical, but practical in nature as well. This enables for a more interactive teaching and more practical learning, with included real life situations and solutions presented to them, which they find very interesting and useful. Moreover, this also enables secondary school teachers to have a more hands on approach in their instruction process.

When these younger teachers have [classes], for example, we led such interesting classes, and we really talked, and you really just listen, and it's just so beautiful. [...] Honestly, I think it's nice, let's say, when the teacher shows you something vividly, and not just copy something down. CRO-P2

It's a slightly different space, so it's not [a] classic [class] that we just write in the notebook, but the teachers explain more, show and talk. That was the most interesting to me. CRO-P5

At our school, for example, we have an interactive board, so we understand things better, they present them to us differently. I also do a lot of independent work at home, experiments, seminars and performances, which is more tiring, but I learn a lot more this way. The methods depend on the subject, in mathematics the teacher talks a lot, but in psychology we have many opportunities to say something ourselves, we do puzzles, we are always involved. In primary school, I could always force myself to say something, but here they always give me the opportunity to say something. SLO-P5

When asked if they missed something from primary school, or would like to change something in secondary school, a part of the pupils' answered that they would not change anything. Some of the answers the remaining pupils provided were focused on the organizational aspects of the class such as increasing/having more peers in class, going on more educational/field trips, removing mandatory elective course hours and enabling an easier access to their lockers. Only one pupil mentioned they miss their Roma helper, but only because the pupil thinks that one of the teachers is giving a hard time to pupils due to the way they are dressed (and that Roma helper could step in). Furthermore, when talking about the things pupils would like to change about their teachers, two major topics emerged. One of them being that certain pupils do not attend a class due to their fear of a teacher who they perceive to be very strict and scary. The other being the distrust certain teachers may show towards Roma pupils. They also stated that teachers should use more humour and make the class more interactive.

When they make a note that I am absent for the entire school hour, but I'm only a few minutes late. Also, some teachers should have us write less. SLO-P1

I would retire those [teachers] with outdated methods. SLO-P6

[They should use] a little more humour in class. If you are constantly afraid of the teacher, then your brain is not working. If you have a good time in class, then you remember more. And you're scared because of the grades, not if you're going to get hit or something, but because of the grades. CRO-P3

There were cases in my class, not that I was afraid, but I was afraid because the teacher may have had a stricter criterion, but mostly there were pupils who were always afraid and did not dare to go to class. CRO-P1

In secondary school, I got accused of something that was not my fault. Teacher [name redacted] taught the third subject where I had a negative final grade, so that meant I had to repeat the grade again. So, I failed the first grade in secondary school. And he failed me. Someone stole the exams and I don't know who it was, I didn't have a laptop, I don't know how to use it. He said that I put and copied the exams on the USB. I really did not do that. CRO-P3

The pupils provided mixed answers when asked if they require any additional assistance with the school work. Some maintained that no extra help was needed because they learn everything they need during class. However, they also emphasized that the instruction process in that case should be organized in an interactive and interesting way. One pupil had a strong negative reaction towards having additional assistance as the pupil recalled their experience from primary school where all Roma children were required to attend extra classes for all Roma children, no matter if they required assistance or not. Some of those who felt the need they need assistance, took private instructions outside the school. Furthermore, the pupils stated that they could seek assistance at school and ask their teachers and pedagogical advisors for help, and they could also participate in the peer mentorship activities where pupils help each other. When asked about the support they receive from the school staff, the majority of answers were very positive. Here again, very positive experiences are linked with their home room teacher. The negative examples pupils provided are

connected to situations where pupils themselves misbehaved (and they admitted it themselves) and some sort of disciplinary action had to be taken. It has to be emphasized that pupils acknowledge that there may be situations where their Roma peers accuse teachers of calling them out or have them sent to the pedagogical advisor only because they are Roma. They do condemn their Roma peers who purposefully use their ethnic background as an excuse to falsely accuse members of the school staff of discrimination. However, they also emphasize that when incidents do occur where Roma pupils are involved, they need to be thoroughly investigated and all facts need to be brought to light in order to avoid such matters, both for the sake of Roma pupils, and for the sake of the school staff involved.

I think that what the teachers do is quite enough. An hour lasts 45 minutes and I think that's enough, just, let's say, it needs to be more picturesque. So that it's not just text, text, text, just copy [it down to your notebook]. My hands used to hurt and you come to the second class, and you no longer have the will to write, to work. You get a brain freeze. CRO-P2

No, because we are not inferior to others. That's how they made us sign up in primary school [for additional classes]. I had to take some classes for some help, but I didn't need it [...] SLO-P3

I had a bad experience because I was constantly sent [to the pedagogical advisor] for some problems. I never went because of some success or something, for something good. Always when he would come to do something bad. But they would always talk and agree. It always ended well. I came because of a problem and we solved the problem. I never thought that the professional service was doing something bad [...] CRO-P3

It should not even be said that [we are sent to the pedagogical advisor] is because we are Roma because people do not accept us or do not want to associate with us because of that. They should not say that because we are Roma. Because being a Roma cannot always be an excuse. I personally did not have such problems because I am a Roma woman. I am involved in a lot of activities. I was also accepted at school and friends when I came to live with my aunt. And I got support from them. And so. In secondary school, I received even more support from the class and teachers. I don't think any of the teachers are such as to discriminate against us. CRO-P1

And when someone is sent [to see the pedagogical advisor] and he says that it is because he is a Roma, maybe he was in that class and knows best what happened, and maybe he wasn't the only one who caused it, he might think that he was only sent because he is Roma. Maybe he's reacting to why only he was sent for that problem. And maybe the teacher doesn't realize that he wasn't the only one to blame in that story. And then you come to the teacher, apologize and explain that you are not the only one to blame, and the others remain silent. Likewise, in the case of harassment, regardless of whether you are a national minority or a Croat, you must say what happened and who was involved. CRO-P2

I don't like the school counsellor, she criticized me in front of my grandparents. But I always seek help from the class teacher first. SLO-P1

We try to solve problems among ourselves in class. Otherwise, I first confide in the counsellor at the school, who has already helped me in the past. She also regularly, at least twice a month, sends us presentations on universities and thus encourages us to continue [our education]. SLO-P5

I turn to the home room teacher, if there is anyone from the school we need to turn to. She also encouraged us to continue our education. SLO-P6

ROMA HELPERS

Some of the pupils surveyed did have a Roma helper while attending primary school, while others did not. *Their experiences from primary school are therefore also varied. More positive sentiments are present with the Croatian pupils, who expressed that Roma helpers assisted them with translating from Croatian into Romani, and vice versa. They also mentioned that Roma helpers shielded them from unwanted remarks on class, and also accompanied them to and from school. Only one Slovenian Roma pupil expressed a very positive sentiment regarding Roma helpers. The pupil expressed that without a Roma helper, she would not be able to do her school work and saw them as an irreplaceable support. However, the overstepping and doing school work instead of them is one of the biggest reasons for negative experiences of some Roma pupils with their Roma helpers. Moreover, they also felt isolated, as they instead of interacting with their classmates, had to interact with their Roma helper. Lastly, some pupils felt they did not need any additional assistance and by having them have and work with a Roma helper just because they are Roma themselves frustrated them. All pupils unanimously expressed that they do not see a point of having a Roma helper in their secondary school, respectively. There are two main reasons behind that. First, Croatian pupils see a Roma helper as a language mediator who helps with translations in primary school. They maintain that by the time they finish primary school, all Roma pupils should be proficient enough in Croatian to not have the need for a Roma helper. Consequently, there should not be a need for a Roma helper in secondary school. The second reason why Roma pupils reject the idea of a Roma helper in secondary school is the lack of feeling of independence. This is more prevalent with Slovenian pupils who explain that teachers and school staff provide them with enough support that additional assistance from a Roma helper is not needed. They maintain that Roma helpers cannot assist forever, and could in turn actually harm their sense of independence.*

Yes, from the first to the fourth grade we had a [Roma helper] and he also translated for us because from the first to the second grade we did not know the Croatian

language. That was difficult for us. The teacher was constantly struggling, and he was there to help with the language. Roma helpers accompanied us from home to school and from school to home because we walked to school. And that was their job. CRO-P3

I couldn't wait for them to take me out of class at certain times so that I could be with the Roma assistant who actually helped me. She helped me a lot personally, without her, I couldn't have finished primary school. I also understood her explanations much better because she took the time for me. Sometimes she had already done some assignments for us and just sent them to the teachers. When she was with me during the oral exams, it was easier for me because she supported me even when I was presenting the poster. SLO-P1

It was fine [having a Roma helper in primary school], but many times she did our assignments for us and gave us the solutions. But it was strange that they took us away from class. But honestly, I don't miss her in secondary school. SLO-P4

I would honestly say I was traumatized. It was weird because I felt like I was in a special school. I had classmates who were "in greater need", but they didn't have additional help. I felt isolated because I went out to the assistant during class and to this day, I don't know what the point of those hours was. Sometimes she even sat next to me in class, immediately, if you are Roma, she came, no one asked anything. SLO-P6

No [we don't need a Roma helper in secondary school]. I think that we are already mature and that we know what we want and that we do not need such help. CRO-P1

The Roma helper is only for translating, and we know the Croatian language by secondary school. CRO-P3

No [we don't need a Roma helper in secondary school] because we get enough help from teachers, friends and classmates. We have to become a little more independent because I really couldn't do anything without her [in primary school]. SLO-P1

No, because if we are not able to finish secondary school, we should not enrol at all because they will not help us [later in life] at work either. SLO-P5

SPECIFICS OF WORKING WITH ROMA PUPILS

Roma pupils maintain that *teachers should know their “CV”*: where they come from, their Roma background, family situation, financial situation, and language and other barriers they may face. *The knowledge and insights into such topics could help reduce the prejudices some teachers, in pupils’ eyes, may develop towards them.* One of the examples pupils provided was when talking about a pregnancy influencing the pupil’s decision to further pursue education. *They argue that the conceived notion that pregnancy should be prioritized over finishing education may be present in some Roma communities and settlements, but it cannot be held as a general rule.* Similarly, a debate on how Roma pupils may (mis)use their scholarship money took place. Here, pupils emphasized that *this depends on the family dynamics and values.* Pupils emphasized that *the parents are the ones who should provide for their children while they are in school.* Some negative examples were mentioned where parents took the scholarship money away from the children and spent it on various types of substances. Pupils also pointed out that *teachers should be aware of the dynamics within the Roma settlements.* Situations where pupils cannot fall asleep until late because there are late night festivities happening in the Roma settlement, and in turn come to class sleepy, should also be taken into account. Lastly, pupils maintain *that teachers knowing the specific educational needs of pupils may prove to be helpful and that organizing open days when parents can also be involved could have a positive effect on the education of Roma pupils.*

Parents are the ones who raise you, not the ones who exploit you for finances. Parents are the ones who have to provide everything for their children. You don't have any clothes? I'm going to buy them for you. Roma parents have to spend on their children. Parents are there, so they have to buy clothes, [Roma pupils] should not be buying clothes for themselves with their scholarship. Children should not have to buy for themselves. At least while you're studying. While I was at home, my parents got the money. Dad took the money, we had nothing to eat, we were hungry, we went to steal bread to have our bellies full. He didn't spend anything on us, he

spent everything on alcohol. There is a lot of it and it still exists today in Roma settlements. It often happens that husbands drink all the money, go to the casino and all that. CRO-P1

[...] my mom, for example, didn't finish secondary school, my mom finished only primary school. She wanted to attend secondary school. In the first semester she did attend only for a bit, so she dropped out, but that was an incentive for her that her child would not be like her. You understand, and for some it is really at the beginning "school won't bring you anything good, we will be at home, we will go with the bicycle, we will be begging". Some of the parents may be afraid that where they will get the money to continue their education, it's better not to go [in their minds]. CRO-P2

As you treat other children, you should also treat the national minority. There should be no difference. CRO-P2

As for the question of the language use, pupils are aware of the importance of the official language in their respective countries; however, Romani is part of their identity and maintain that teachers should also take a step towards learning the Romani language. Using Romani and participating in other activities involving Roma culture strengthens their sense of belonging to the Roma community and their Roma identity. One of the pupils shared a story of how a film was made about her while attending primary school. She stated that this not only brought her a sense of pride, but also motivated other teachers and pupils to learn more about her and her Roma background. Unfortunately, the pupils did not encounter a teacher who speaks Romani. There were some cases where the teacher knew some words or phrases, but their proficiency in Romani was not on such a level that they could hold a conversation. There were some teachers who were interested in learning some Romani and Roma pupils gladly taught them a few words or phrases.

Maybe I have a problem, every time I speak, it [is not proper Slovenian], I don't know how to speak and explain Slovenian correctly. Teachers sometimes don't understand that I don't speak Slovenian correctly, and then they look at me strangely. SLO-P1

Let's say about the language, I don't think that teachers could know Romani, given that we live in Slovenia and Slovenian is the national language, we have to work in Slovenian just like they do in Romani. SLO-P5

If someone were to speak Romani, they would be able to develop their national belonging to the Romani nation through this, as I did not have this opportunity before. SLO-P6

They even made a film about me in primary school. I also had to speak Romani. It was fascinating to them too. At the age of six, my mother taught me to knead dough, bread and so on. It was very nice of them that I knew that. They also made that film about me. But I also knew how to teach other pupils Romani. That was interesting to them. It would be interesting if the pupils also learn a little something about Roma culture. The teachers may not have been interested in Romani words, but the pupils were, very much so. CRO-P2

In primary school, some teachers were interested in learning Romani. We were half and half in the class, half of the Roma class, half of Croats. We spoke Romani. And then the teacher got interested, and then we taught him a little. CRO-P3

When asked if they had encounters with additional or different challenges in comparison with their non-Roma peers, Roma pupils gave varied answers. Their answers were mostly situational, e.g., they have stricter parents and therefore are not allowed to go out with their friends. The consensus was among the Roma pupils that they did not feel discriminated at

school, but they nonetheless listed some negative experiences they had had, e.g., not being able to get internship because they are Roma, that were explained in previous sections. One of the pupils maintained that despite being a Roma, she may have received a better treatment because she showed that she had ambition and put in the effort. Lastly, *one of the pupils reiterated that we need to treat others as we want others to treat us*. All the pupils agreed with this claim.

How others treat us, we cannot allow ourselves to repay them in the same measure.

If they treat us [badly], we must not treat them the same way. We have to be fair.

CRO-P1

CONCLUSIONS

When analysing the answers of 32 individuals who participated in 4 focus groups, we soon realized the richness of their responses and the valuable insight we could derive out of them. For this reason, we decided to intersperse the results of the focus groups with their stories, with the voices of Roma pupils and teachers who have worked with them. Albeit a limited in scope, the focus groups conducted provided valuable data how we can empower and positively influence Roma pupils and their teachers. Therefore, key points from the conducted focus groups can be summed up with the following bullet-points:

Existence of socio-economic challenges such as poverty, discrimination, and limited access to education. Teaching Roma pupils in secondary school requires a holistic approach, which takes into account the diverse needs and backgrounds of the students. The challenges Roma pupils may face can affect their academic performance and overall well-being, so it is important for teachers to be aware of and sensitive to these issues.

The cultural and linguistic diversity of the Roma community. Teachers should be aware of their pupils' linguistic and cultural backgrounds and provide appropriate support to help them succeed. Teachers need to affirm and re-affirm in their classrooms that diversity should be understood as a valuable asset that benefits everyone.

Empowerment through opportunities. Do not focus solely on pupils' weaknesses and areas of improvement. Provide them with opportunities where they can do the course work, so they fulfil their maximal educational potential. This may lead to the increase in their motivational levels and participation.

Recognition and addressing of stereotypes and biases that may exist within the classroom. No pupil should feel discriminated in the classroom. These stereotypes and biases can negatively impact the self-esteem and academic performance of Roma pupils, so it is important for teachers to actively work to create a welcoming and inclusive environment for all pupils.

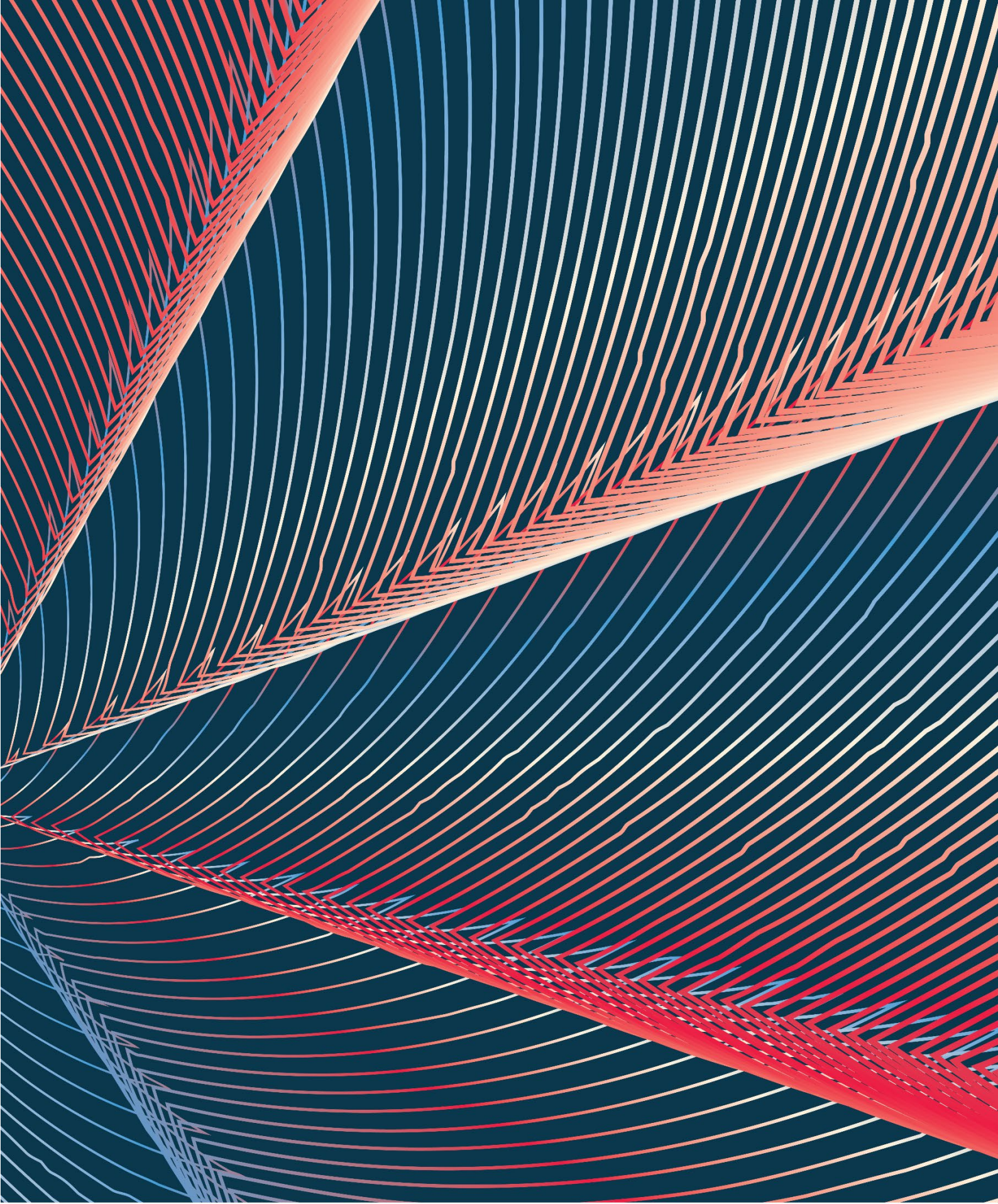
Effective teaching strategies for Roma pupils. These can include using a variety of teaching methods and resources, such as visual aids, hands-on activities, and group work, to engage pupils and meet their diverse learning needs. Differentiating instruction, providing support for language development, and giving pupils opportunities to share their cultural experiences and perspectives can also help to improve their educational outcomes.

Positive relationships with Roma pupils and their families. This can be done by regular communication with parents, showing an interest in their culture, language, customs, and providing opportunities for families to be involved in the education of their children. Teachers should always keep in mind that family is almost always the key motivator for the continuation of the pupil's education.

Overall, effective teaching of Roma pupils requires an understanding of their cultural and linguistic backgrounds, socio-economic challenges, and addressing stereotypes and biases. It also requires the use of effective and culturally responsive teaching strategies and building positive relationships with pupils and families. The final key ingredient is to actively involve parents and the community in the education of Roma pupils. Finally, when reflecting about the results of these focus groups, it must be once again emphasized that these were stories of teachers and Roma pupils from only two surveyed schools. There are thousands upon thousands more stories to be told, voices heard, and lessons learned how to successfully support Roma pupils in completing their secondary education learned.

SOURCES

- Braun, V. & Clarke, V. 2006. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2). https://www.researchgate.net/publication/235356393_Using_thematic_analysis_in_psychology [online]
- Družinec, V. 2019. Pregled empirijskih istraživanja kulture škole. *Školski vjesnik: časopis za pedagoški teoriju i praksu*, 68 (2). <https://hrcak.srce.hr/clanak/341537> [online]
- European Commission. 2020. EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation for 2020 – 2030. https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu_en [online]
- European Union Agency for Fundamental Rights. 2022. Roma in 10 European Countries – Main results. <https://fra.europa.eu/en/publication/2022/roma-survey-findings> [online]
- Grabeljšek, V. 2014. Šolska kultura in klima v slovenskih srednjih šolah: magistrsko delo. Ljubljana: Univerza u Ljubljani. <https://repozitorij.uni-lj.si/lzpisGradiva.php?id=24854> [online]
- Kranjc, T. 2019. Šolska kultura in klima. *Vzgoja in izobraževanje*, 50(1). <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Q4F583VE> [online]
- Stewart, D.W. & Shamdasani, P.N. 2015. *Focus Groups: Theory and Practice*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE.
- Vujičić, L. 2008. Kultura odgojno-obrazovne ustanove I kvaliteta promjena odgojno-obrazovne prakse. *Pedagoška istraživanja*, 5(1). <https://hrcak.srce.hr/clanak/174783> [online]

HEDROM

HIGHER EDUCATION FOR ROMA